

NYA ARGUS

Hundrafemte årgången

Nr 8 • 2012

Sovande musiker. Petra, Jordanien, 2012

Kommentarer / Trygve Söderling: Syrisk höst

- Ur arkiven / B. Traven* Bankkrasch (1929)
Ilse Paakinen Aska och tårgas – reseanteckningar från ett ockuperat Tibet
Johannes Salminen Nästa år i Jerusalem
Eva Odrischinsky Perspektiv på perspektiv – Mikael Enckells essäsamling
Kristina Rotkirch Åskmoln över Kreml. Dystopier i ny rysk litteratur
Per-Erik Lönnfors Penningars förbannelse och krediters välsignelse – Graeber versus Wahlroos
Lars Hertzberg ”Du förstår inte” – samtal om förståelse i en novell av Solveig von Schoultz
Bernt Österman Till Atos Wirtanens lov – reflektioner över en vänbok

Panoptik / Cita Reuter: Bolsjevikerna kommer! Krigsminnen från Kymmene bruk ♦ *Robin Valtiala:*
Läsaren ska tappa fotfästet ♦ *Bertel Stenius:* Trädgårdsgestaltningen ♦ Nya Argus på Göteborgs bokmäss

Lösnummer 5 €, i Sverige 50 kr.

REDAKTION:

Huvudredaktör: Trygve Söderling

Redaktionssekreterare: Yasmin Nyqvist

Niklas Bruun, Kristian Donner, Susanna Fellman, Barbro Holmberg, Jessica Parland-von Essen, Martina Reuter,
Tom Sandlund, Charlotte Sundström, Ingmar Svedberg, Tom Söderman, Clas Zilliacus, Tom Östling

Ombud i Sverige: Thomas Henrikson, Lill-Jans plan 2, S-114 25 Stockholm

Manuskript till *nya.argus@kolumbus.fi*

eller till Trygve Söderling, Broholmsudden 3 C 21, 00530 Helsingfors, tfn + 358 (0)9 759 25 92

eller Yasmin Nyqvist, Brahegatan 18 b A 10, 20100 Åbo, tfn +358 (0)45 6713327

Prenumerationer, honorar, arvoden och annonser: Yasmin Nyqvist, Brahegatan 18 b A 10, 20100 Åbo

E-post: *nya.argus@kolumbus.fi*

Hemsida: *http://www.kolumbus.fi/nya.argus*

Prenumerationspris: ½ år 40 € ½ år 25 €, i Sverige ½ år 400 kr, ½ år 250 kr

Annonser: ½ sida 100 € ½ sida 70 € ¼ sida 50 €

Sampo 800014-102076; Sparbanken Aktia, checkräkning 405511-13963

BIC: DABAFIHH IBAN: FI10 8000 1400 1020 76

I detta nummer medverkar

Lars Hertzberg	professor emeritus, Helsingfors
Per-Erik Lönnfors	författare, Helsingfors
Yasmin Nyqvist	fil.mag., redaktionssekreterare för Nya Argus, Åbo
Eva Odrischinsky	frilansjournalist, Jerusalem
Ilse Paakkinen	teologiedoktorand, Helsingfors
Cita Reuter	kulturjournalist, Helsingfors
Kristina Rotkirch	kulturjournalist, Helsingfors
Johannes Salminen	författare, professor, Helsingfors
Bertel Stenius (1933–2012)	journalist, Helsingfors
Trygve Söderling	fil.dr, huvudredaktör för Nya Argus, Helsingfors
B. Traven (~1882–1969)	tyskspråkig författare
Robin Valtiala	författare, Helsingfors
Bernt Österman	fil.dr, Helsingfors

Omslagsbilden: foto Trygve Söderling. Staden Petra (arabiska: البتراء / al-Batrā) i nuvarande Jordanien var under antiken mötesplats mellan flera handelsrutter, omkring år noll nabatéernas välbärgade huvudstad. Ur europeisk synvinkel återupptäcktes ruinerna av Petra först 1812.

KOMMENTARER: TRYGVE SÖDERLING

Syrisk höst

1. SKAM är vad man som utomstående måste känna över förloppet i Syrien, som nu går in på sin andra höst och möjligen en upplösning. Skam att se en regim systematiskt döda tiotusentals egna medborgare för att klamra sig fast vid makten; ett slags Srebrenica i slow motion. I början av upproret 2011 var så gott som alla dödade dessutom obeväpnade demonstranter. Nu när den nästan obegripligt uthålliga folkresningen sedan en tid övergått i direkt inbördeskrig är en stor del av offren fortfarande civila. Samtidigt har situationen, paradoxalt nog, börjat likna den bild av två ”parter” som den ryska ledningen hela tiden så vilseledande talat om. ”Parter” är (liksom i konflikten Israel-Palestina) ett ord som suggererar att styrkeförhållandena mellan t.ex. plakat, stenar och stridsvagnar är en bisak.

2. RYSSLAND har ironiskt nog ”räddat” det ”internationella samfundets” ansikte genom att bromsa aktioner i Syrien, ansåg en amerikansk kommentator i somras. Officiellt har förstås de flesta ledare i detta fiktiva samfund hela tiden uttryckt att ”något borde göras” för att förhindra massakrer på civila. Men Syrien saknar till skillnad från Libyen olja, vilket gör tröskeln för en militär intervention så mycket högre. Få stater vill alltför synligt och aktivt lägga fingrarna i rättfällan. Att inför hemmaopinionen skylla på Rysslands och Kinas förhållning har då varit bekvämare.

3. I BRIST PÅ OLJA återstår en härva av strategiska motiv, som ytttrar sig i bl.a. ryskt och iranskt mili-

tärt stöd till Assad-regimen och stöd från åtminstone USA, Saudi-Arabien, Qatar, Turkiet, Tyskland och England till rebellerna. Att just diktaturen Saudi-Arabien, efter att massivt ha bidragit till att krossa arabvåren i Bahrain, nu stöder rebellerna mot diktaturen i Syrien kan förstås ses som en dubbelmoral – vilket den iranska presidenten Ahmadinejad också skadeglatt har påtalat. Till vilket man i sin tur kan tillägga att Ahmadinejad själv vet en hel del om hur man krossar folkliga protester på hemmaplan.

4. FINNS DET MÅNNE en intern *rysk* opinion mot landets Syrien-linje? Inte enligt de rysslandskännare jag frågat – Putin-kritiken är inte så specifik, och efter de senaste skärpningarna av repressionen (se fallet Pussy Riot) är chansen att i en utrikespolitiskt känslig fråga få stämpeln som ”utländsk agent” uppenbar.

5. ETT SAMTAL mellan Netanyahu och Putin, som enligt en israelisk läcka ska ha förts under den senares besök i Israel i juni, kan vara belysande för hur tilltrasslat spelet kring Syrien är. Enligt utskriften ska Netanyahu ha gett Putin fria händer att ”utse Assads efterträdare”, på ett enda villkor: denna efterträdare måste bryta med Iran. Putin ska ha svarat att Ryssland inte har någon kandidat, ”har ni?”. Till vilket Netanyahu ska ha lovat att snart meddela honom vilken Israels preferens är.

6. PUTIN ska under samtalet också ha konstaterat att målet för den israeliska linjen är en ”somalisering” av

Syrien (d.v.s. ett kaos av inbördes krigande fraktioner, hellre än en stark allierad till Israels fiende Iran). Netanyahu gjorde enligt utskriften inga invändningar mot denna tolkning.

7. SER MAN på den regionala kartan ur den här synvinkeln, har "somaliseringspolicyn" varit effektiv i Irak och Afghanistan – och som sådan kanske eftersträvad av bland andra USA. På hemmaplan har Israel nästan lika effektivt "somaliserat" landets oönskade befolkning i sina ockuperade områden Gaza och Västbanken, som trots den av alla parter upprätthållna fiktionen om en palestisk stat (eller två) kvarstår som ett antal splittrade, Israel-kontrollerade bantustans.

8. OM DEN HUMANITÄRA sidan av Syrien-konflikten är självklar – borde vara det – så är den strategiska sidan, med sina relationer och allianser, långtifrån lika enkla. Den arabiska vänstern står splittrad inför Syrien, rapporterar Nicolas Dot-Pouillard i *Le Monde Diplomatiques* augustinumner. Till exempel har redaktören för och medgrundaren av den libanesiska vänsterdagstidningen *Al-Akhbar* avgått i protest mot tidningens bristande stöd för den syriska folkresningen. Även om de knappast heller stöder Assad, vill många arabiska vänstergrupperingar se en fortsatt axel mellan Damaskus, Teheran och Hizbollah som motvikt till axeln Israel-USA. En "fiendens fiende"-logik alltså, och en villrådighet på socialistiskt håll inför det ökande inflytande som både radikal och moderat islamism fått genom de arabiska revolutionerna.

9. OCKSÅ OVANNÄMND KOPPLINGAR mellan de syriska rebellerna och de reaktionära arabkungadömena besvärar arabvänstern, konstaterar Dot-Pouillard. Problematiken känns inte helt obekant ur finländsk synpunkt: inte heller relationen mellan Finland och Tyskland under andra världskriget hörde till de bekvämaste av allianser.

10. I DETTA VIRRVARR av planer, strategier och ruttna samarbeten riskerar Syrien och syrierna själva att

komma bort. Ur den synvinkeln var FN:s och Kofi Annans, givetvis maktlösa, medlings- och observationsprojekt trots allt inte så "misslyckat". Det bidrog åtminstone till att hålla världens ögon på landet.

11. DEN ALLRA ENKLASTE, men också allra mest tveklaktiga attityden till folkresningar i "främmande" länder (finskans *vieraita* kan också betyda "aparta") gavs nyligen i en gästkolumn på *Helsingin Sanomats* ledarsida. "Kriser och konflikter inom främmande civilisationer [...] kan inte kontrolleras enligt en kristen värdegrund. Klokast är att låta dem kriga färdigt i allsköns ro [*kaikessa rauhassa*]", skriver historiedocenten Markku Salomaa, med en smaklös vitsighet ("Vieraskynät", 17.8). I bästa *clash of civilizations*-anda förklarar han dessutom att islamsk fundamentalism, till skillnad från västerländsk ("kristen"), moralfilosofi, inte gör skillnad mellan krig och fred.

12. MED ANDRA ORD: dessa Andra är obegripliga och deras konflikter ska inte tas på allvar. I stället ska, enligt Markku Salomaa, det internationella samfundet nöja sig med att "med maktmedel förhindra att den regionala krisen sprider sig till grannländerna". Hur nu sen det ska gå till, om maktmedlen inte räcker till för att förhindra en inomstatlig utrotning.

13. SALOMAA LEDER en utrikespolitisk forskningsstiftelse som tydligen anammat en ultra-realpolitisk linje i "sannfinländaren" Jussi Halla-Ahos anda. Låt de svartmuskiga araberna slakta varandra, då blir de färre också. Och efteråt inträder lugnet: "I sinom tid blir det en militär lösning, och på den följer freden", skriver Salomaa.

14. FRED. LUGN OCH RO. Och uppenbarligen är de syrier som dött på vägen till denna Fred inte mänskliga varelser som vi. Någon skam behöver vi alltså inte heller känna. Så enkelt kan den syriska frågan lösas av en docent i krigshistoria i det fredliga, avlägsna landet Finland.

21.8.2012

Bankkrasch (1929)

Bankerna börjar stormas. Spararna har gripits av panik. De fruktar, nej, värre, de är säkra på att deras pengar, som de sparat och slavat för, är förlorade. Redan före midnatt står de utanför bankerna i ändlösa köer för att komma först när kassan öppnas. Ju tidigare man är på plats, desto större är chansen att ännu rädda någonting. Bankernas välordnade liv slits i stycken. All personal måste mobiliseras för utbetalningar. Ingen gör insättningar. Alla krediter sägs upp. Man vädjar telegrafiskt till banker i andra länder om hjälp med kontanter och checkar. Det nationella bankförbundets alla reserver tas i bruk. Men köerna utanför bankerna blir allt längre.

Och så börjar bankerna gå omkull, eftersom de inte kan betala. Pengarna har lånats ut; för när banken inte kan ge lån kan den inte betala ränta åt sina småsparare. Först går de små bankerna omkull. De större klarar sig en tid genom att begränsa öppettiden till två timmar, sedan till en. Sedan börjar de större bankerna gå omkull.

Och bakom allt detta virrvarr ligger inte något plötsligt försvinnande av en kontinent, ingen gigantisk naturkatastrof, som skulle ha förintat oersättliga värden. Bakom detta sammanbrott för den ekonomiska ordningen och den ekonomiska tryggheten, som ständigt hotas av agitatorer, ligger inget annat än rubbade föreställningar hos dem som har någonting, osäkra förhoppningar hos dem som äger mycket, och hos dem som äger litet. Allt, som nu sker på Wall Street, bottnar inte i något annat än att tankarna plötsligt, alltför plötsligt, har tagit sig en annan rikning än den invanda. Masshypnos, massuggestion. Suggestionen, föreställningen: "Jag kan förlora!" trasar sönder detta sköna, gudagivna, av

Gud välsignade, av Gud beskyddade ekonomiska system. Och ändå finns alla resurser kvar, som förut. De har inte förändrats. Det finns lika mycket stål i världen som förut. Alla pengar finns kvar, inte en enda cent har ramlat från jordklotet ut i världsrymden och kan inte fiskas tillbaka. Alla hus står kvar. Alla skogar. Alla vattenfall. Alla världshaven. Järnvägarna och skeppen är alla intakta. Och hundratusentals friska och starka människor är villiga

att arbeta och producera och att få världens rikedomar att växa. Ingen ingenjör har förlorat förmågan att konstruera nya maskiner. Inget kolschakt har gömts av naturkrafterna. Solen går upp, lysande och varm som förut. Det regnar som förut. Grödan växer på fälten och mognar som förut. De praktfulla bomullsfälten finns kvar. De jordiska rikedomarna har inte förlorat sitt värde. Människorna, sedda som en helhet, är lika rika som i går. Och bara

därför, enbart därför att enskilda personers ägande riskerar att förändras och förskjutas, drabbas hela mänskligheten av en katastrof. En katastrof som i forna tider, när hungersnöd bröt ut på en landremsa och man inte kunde få ett utbyte med de trakter som kvävdes i överflöd, eftersom man saknade transportmedel och telegraf.

Ett ekonomiskt system, en ekonomisk ordning, skapad av människor som hävdar sig äga intelligens. Men människor som, trots all den högt utvecklade teknologi de skapat, ännu inte övervunnit de fullständigt ociviliserade människornas primitivitet, när ett genomtänkt och välreglerat ekonomiskt system kommer i fråga.

B. TRAVEN

Översättning TS. Texten ingår i romanen *Die weiße Rose* (1929; sv. *Den vita rosen*, 1930). Omtryckt i *Die Weltbühne* nr 31 1931, s.185 (årg. 27-2); se <http://www.archive.org>

Banken-Krach von B. Traven

Bankstürme beginnen. Die Sparer sind Sie fürchten, nein schlimmer, sie sind das sie gespart und gedarbt haben, verlorene Reihen stehen sie schon vor Mitternacht ersten zu sein, wenn die Kassen öffnen. größer die Möglichkeit, noch etwas zu retten der Banken wird zerrissen. Alle Kräfte müssen Niemand zahlt etwas ein. Alle Kredite werden in andern Ländern werden bittend angekallt gem Geld und mit Schecks. Alle Reserve einigung werden aufgerufen. Aber die Re länger sich.

Und dann beginnen die Banken zu krachen können. Das Geld ist ausgeliehen; denn ausleihen kann, dann kann sie ihren kleinen zahlen. Erst krachen die kleinen Banken noch damit, daß sie die Kassenstunden auf beschränken. Dann beginnen auch größere

Und hinter all diesem Wirrwarr sitzt den eines Erdteils, sitzt keine gigantische wiederbringliche Werte vernichtete. Hint

Aska och tårgas

Resanteckningar från ett ockuperat Tibet

Fejkade *Angry birds*-mjukisdjur, tibetanska bönekvarnar och ObaMao-T-skjortor där man låter Barack Obamas ansikte blåsa liv i personkulten kring Mao. Kapitalism, kommunism och tibetansk kultur i samma försäljningsstånd. Kinesiska turister med sina kameror, horder av pilgrimer, en och annan skandinavisk turist i för korta shorts och bataljoner av soldater och poliser. Så såg det ut söndagen den 27 maj på Barkhor, vägen som leder till Tibets heligaste tempel. Jag var lyckligt lottad som kunde resa omkring i Lhasa under de där dagarna. Nu är Tibet stängt.

Lukten av brinnande människokött blandas med rökslingorna från enbärsrökelsen som ringlar sig uppåt vid templets ingång. Lukten biter sig fast i de kinesiska soldaternas uniformer när de försöker släcka lågorna. Lukten av en brinnande kropp är bittrare än tårgasen som soldaterna är utrustade med. Den är mer genomborrande än gevärens kulor. De blåmärken som den åsamkar läker inte på samma sätt som skadorna från ett batongslag. I Tibet har cirka 40 självbränningar ägt rum under det senaste året. Desperata demonstranter försöker på detta sätt göra världen medveten om sin existens. Tibetarna krossas under den kinesiska ockupationen. Vid tiden för min resa flammade lågorna för första gången utanför Tibets heligaste tempel. Den söndagen blev en av de unga demonstranterna bortförd av lågorna. En annan demonstrants öde var likaledes kolsvart. Han blev bortförd av ockupationsmakten.

”Tibet. Ja, det är ett mystiskt, speciellt land... men nog vet du väl att tibetanerna är... utbildade. Ett brutalt folk. Se upp för dem, de bär knivar i sina bälten!” Så instruerades jag av en kinesisk biologilä-

rare då jag skulle stiga på tåget till Lhasa. Jag mötte aldrig dessa brutala tibetaner. Knivarna såg jag heller aldrig. Däremot såg jag bataljoner av kinesiska soldater och poliser som var utrustade med tårgas, gevär och batonger. De fyllde gatorna i Lhasa. Varje gathörn var övervakat. Polisen stoppade ständigt tibetanerna och krävde identifikation. Kinas officiella förklaring är att soldaterna finns där för att skydda tibetanerna. Men från vem? Enligt Kina från farliga separatister, som Nobelpristagaren Dalai Lama och hans anhängare. Förklaringen är lika motstridig som det minnesmärke, ”För Tibets fredliga frigörelse”, som upprättats utanför Dalai Lamas före detta tjänstebostad, Potala-palatset. Den överutrustade arméns budskap är kristallklart: vi har vapnen och övermakten. Om ni gör motstånd, dör ni.

”Det här är en andra kulturrevolution”, konstaterade en munk som jag träffade under resan. Första gången förstörde kommunisterna över 6000 tempel; en del av munkarna flydde från landet, en del dog i försvaret av templen, en del fängslades och en del torterades. Uppskattningarna om hur många som dog varierar från hundratusentals till en dryg miljon. Den här gången förlitar sig inte den kinesiska staten på direkt våld. Istället har man valt en mer effektiv och rumsren strategi.

Dagens officiella Kina polerar sina fasader: den tibetanska kulturen är värdefull och måste beskyddas. I praktiken betyder detta att den tibetanska kulturen omformas i enlighet med det moderna Kinas önskemål medan man strävar till att eliminera de ”separatistiska” krafterna som finns i Tibet. Religion får utövas – men på den kinesiska statens villkor och under strikt övervakning. Tibetarna behandlas som andra klassens medborgare: deras levnads-

vanor, rätt att uttrycka sig, åsiktsfrihet och rörlighet begränsas. Till exempel är tibetanerna tvungna att ansöka om tillstånd för att resa i sitt eget land medan inga motsvarande tillstånd krävs av kineserna. I skolorna undervisas Mandarinkinesiska och en del av tibetanerna kan inte längre tala sitt modersmål – läs- och skrivkunskaperna ska vi inte ens tala om. Det främsta orosmolnet är dock det konstant närvarande hotet om våld. De senaste nyhetsrapporterna låter förstå att Kina kommer att intensifiera övervakningen av medborgare bosatta på ”problemområden” – det vill säga i Tibet. Tanken är att få samtliga kinesiska medborgare under officiell övervakning med hjälp av ett elektroniskt övervakningssystem. Även om tibetanerna motsätter sig den kinesiska ockupationen, bär övervakningen, påtryckningarna och underkuvandet frukt. I det långa loppet är det en mycket effektivare strategi än direkt våld.

Det kanske grällaste exemplet på sinofieringen (”kinafieringen”) av den tibetanska kulturen och religionen är hur Kina har manipulerat valet av Tibets

andliga ledare. Enligt den tibetanska buddhismen är Dalai lama och Panchen lama de viktigaste reinkarnationerna och landets andliga ledare. Då den tionde Panchen lama dog 1989 presenterade både den nuvarande Dalai lama och Kinas kommunistiska ledning var sin efterträdare. Dalai lama och Tibets exilregering identifierade den sexåriga Gedhun Choekyi Nyiman som reinkarnationen av den förra laman. Den kinesiska staten fängslade pojken. Kina motiverade sina handlingar med att man var tvungen att skydda pojken från farliga separatisters kidnappningsförsök. Var Nyiman, världens yngsta politiska fånge, idag befinner sig, vet man fortfarande inte. Under tiden har Kinas regering utsett sin egen kandidat, Gyancain Norbun, till Tibets nästa andliga ledare. Att det officiellt ateistiska och kommunistiska Kina försöker styra över Tibet genom att välja dess andliga ledare måste klassas som grovt maktmissbruk. Som man kunde gissa har tibetanerna inte godkänt den kandidat som ockupationsmakten utsett att leda landet.

Vallfartsvägen Barkhor 27.5.2012, dagen före självbränningarna. Foto: artikelförfattaren.

Trots de motstridigheter som finns inbyggda i den kinesiska kommunistiska kapitalismen, har landet skapat en lockande marknad för västerländska företag. En finländsk man bosatt i Kina som jag träffade under resan berättade för mig om hur guideboksbranschen fungerar i den här delen av världen. Lonely Planets engelskspråkiga Tibet-guide charmar den västerländska läsarens sinne genom att inleda med en hälsning av Dalai Lama. I den engelskspråkiga versionen anläggs ett kritiskt perspektiv på kulturrevolutionen och den kinesiska ockupationen av Tibet. Men Lonely Planet har också gett ut en kinesisk version. Där tiger man om det som är otrevligt, fick jag höra. På sina webbsidor marknadsför Lonely Planet sig som en representant för hållbar utveckling och ansvarsfullt resande. Det verkar som om man i den kinesiska versionen av guideboken lämnat dessa principer bakom sig. Om det är så att man erbjuder Dalai Lama åt sina kritiskt lagda engelskspråkiga läsare medan man serverar kommunistiska sanningar åt kineserna, står företagets verksamhet på etiskt ohållbar grund. Censur och dålig tillgång till information är också ett av Kinas största problem. Globala sökmotorer som Google har blivit anklagade för att ha upprättat brandväggar i Kina. Ett elektroniskt övervakningssystem gör det så gott som omöjligt att framföra intern kritik mot statsmakten. En i Kina bosatt finländare konstaterade följaktligen att "ingen som tjänat pengar i Kina kan ha helt rent mjöl i påsen".

Min guide i Lhasa tar mig till en park, långt bort från människor och turistgrupper. Vi sätter oss under ett träd. Det är dagen efter de senaste självbränningarna och armén finns överallt. I parken behöver man inte vara rädd för hemliga polisen eller övervakningskameror. För första gången diskuterar vi politik. Min guide undrar om jag såg något särskilt igår. Nej, svarar jag. Jag befann mig på Barkhors bakgator då självmorden skedde. Min guide berättar att "något ont" har skett, men går inte med på att säga vad det är frågan om. Barkhor städades snabbt upp och myndigheterna såg till att ingen offentligt uttalade sig om det skedda. Kontrasten mellan den nedtystade officiella atmosfären i det inre Tibet

jämfört med provinsen Amdo utanför är kännbar. I Lhasa diskuterade ingen självbränningarna; när jag kom till Amdo talades det inte om något annat. Ändå blev det sällsamt klart för mig då jag var i Lhasa att "något ont" hade skett. Atmosfären blev ännu spändare än vanligt, människorna var på sin vakt, mängden av soldater fördubblades och polisen förhörde tibetanerna i en alltmer aggressiv ton.

Guidens och min diskussion tangerade också strategier för att undvika polisen. Jag hade rest in i Tibet olagligt. För att få ett officiellt inresetillstånd måste man färdas i en grupp på minst fem personer där alla är av samma nationalitet. Eftersom jag var ensam, var det olagligt för mig att besöka templen. Min guide hade dock kommit på ett knep. "Slå ihop dig med andra västerländska turister. Jag följer efter på en annan väg. Om man ser oss tillsammans och det framgår att du är här ensam, råkar vi i svårigheter med polisen." Om vi blev fast var det värsta som kunde hända mig att jag blev utvisad ur landet, fick böter och aldrig kunde återvända till Kina. Vad följderna skulle bli för min guide vågar jag inte ens tänka på.

Kina definierar självbränningarna som terrorism och jämför dem med självmordsbombningar. Men självbränning är inte en terrorhandling. Självbrännaren skadar fysiskt endast sig själv. Tanken bakom självmorden är inte att förintä eller skada en motståndare. I ett land där det är förbjudet att prata och där man blir fängslad om man demonstrerar, är det ett sista rop på hjälp att offra sig själv och låta sig uppslukas av eldhavet. Tibetanerna är ett litet och fattigt folk, och inne i landet har de inga synliga försvarare.

Samtidigt som revolutionens gnistor glöder i det stängda Tibet, börjar allt fler kineser stöda Tibet. En kinesisk hostelägarinna motsatte sig Kinas agerande i Tibet. "*Fuck communism!*" skrek hon med tårar i ögonen när ingen annan kunde höra.

ILSE PAAKKINEN

ÖVERSÄTTNING: YASMIN NYQVIST

Ilse Paakkinen är doktorand i systematisk teologi och reste tre veckor i Tibet och Kina våren 2012.

Nästa år i Jerusalem

Den judiska påskhögtidens seder-måltid avslutades med orden "Nästa år i Jerusalem", som ett uttryck för judarnas brinnande tro mitt i försakingringen på den rätta hemkomst som väntade dem. Drömmen om Jerusalem var ämnet även för en av Selma Lagerlöfs största romaner, en dröm bortom allt förnuft som får stöddiga svenska bönder att bryta upp från plogen och börja ett nytt liv.

Selma Lagerlöfs berättelse visar vilken nästan demonisk dragkraft som Jerusalem utövat även på människor långt utanför den judiska familjekretsen. Att Simon Sebag Montefiore – känd för sina smarta skrivna biografier över Stalin – tagit sig före att i *Jerusalem* teckna Den heliga stadens historia överraskar därför inte, allrahelst som hans släkt har djupa israeliska rötter. Moses Montefiore var en legendarisk gestalt som med sin i England förvärvade förmögenhet redan på 1800-talet blev till ovärderlig hjälp för trosbröderna där hemma. Inte för inte var denne "Krösus" sväger till Nathaniel Rotschild.

Som historiker rör sig Simon Montefiore med stor försiktighet i den minerade terrängen, men han är samtidigt något av en judisk Grimberg som ger sin berättarlust fria tyglar. Viljan till oväld tvivlar man inte på, men det lönar sig att ha en annan celeberr Jerusalemsexpert till hands vid läsningen av Montefiore, nämligen Karen Armstrong, en av världens ledande kännare av de inbördes relationerna mellan judar, kristna och muslimer. Hennes *Historien om Jerusalem* är ett analytiskt bravurnummer från 1996, som fortfarande mer än väl håller måttet.

Kanaan var det land som Jahve lovat sitt folk, alla de inföddas protester till trots. "Ge till spillo" är ett favoritord i Josuas bok, och Jeriko är bland de städer som sägs bli utplånade till sista kvinna och

man tillsammans med "oxar, får och åsnor". Jag har själv ofta tänkt dra igenom Gamla Testamentet på nytt, lockad redan av den underbara poesin i till exempel Psaltaren ("Herren är min herde, mig skall intet fattas.") Men varje gång hindras jag av det vitglödade hat som slår emot en, hatet mot en överallt lurande Fiende.

Här möter oss Israel som ockupationsmakt och skrupelfri inkräktare, ett mönster var satt som ännu tusentals år senare skulle attrahera andra herrefolk, från amerikanska puritaner till sydafrikanska boer.

Men hur gick erövringen av Kanaan egentligen till? Armstrong talar mer om en förvandling inifrån än om en våldtäkt i Josuas mening. Stormningen av Jeriko med murar som störtar samman vid blotta ljudet av Josuas trumpeteter avfärdas som skrytsamt nonsens. Då känns bilden av David mera äkta, där han gifter sig med faraos dotter och halvnaken dansar framför förbundsarken. För att inte tala om Salomo som öppet sågs be till främmande gudar och dessutom "hade många utländska kvinnor som han älskade" (kvinnor försedda med egna exotiska altaren i palatsets djup). Båda härskarna stöder Armstrongs tes om en mjukare gradvis övergång till den judiska regimen.

De gyllene åren fick ett brått och brutalt slut när den babyloniske kungen Nebukadnessar i mars 697 marscherade in i Jerusalem. Salomos härliga tempel raserades, och en utvald del av invånarna förvisades till Babylon. Jerusalem hade förvandlats till en spökstad där tjutet från schakalerna överröstade alla mänskliga röster.

Förlusten av Jerusalem var som ett öppet sår för de landsflyktiga i Babylon. Klagar inte psalmisten: "Vid Babylons floder satt vi och grät när vi tänkte

på Sion. I pilträden som växte där hade vi hängt våra lyror.”

Hur upprivande minnet av det förlorade än kändes så skulle den judiska kolonin i Babylon med sin driftighet förbluffande snabbt arbeta upp sig i den lokala hierarkin. Bosatt vid Eufrat i en av de burgnare stadsdelarna var den högt placerad också vid hovet. I själva verket trivdes många så bra i Babylon att de vägrade flytta hem till Jerusalem när Kyros år 539 tog judarna till nåder igen.

Man kunde befara att israeliterna skulle tappa bort sig i svallet av språk och religioner i en av världens mest kosmopolitiska metropoler. Vad som händer är tvärtom att behovet av en judisk identitet växer i takt med trycket från en hednisk omvärld. Nu blir omskärelsen på nytt en trosakt på liv och död, och samma fromma särart slår sabbatsbudet och dietreglerna vakt om.

Av största vikt för den judiska traditionen blev arbetet på en samlad utgåva av de fem Moseböckerna eller Torah på hebreiska. Avståndet i tid gav de anonyma redaktörerna fria händer att forma om Israels historia, och vägen till Jerusalem och Det heliga landet fick så en ny och militant sträckning.

En hårdnande judisk profil präglar också åren efter hemkomsten från Babylon. I skottlinjen hamnar framför allt blandäktenskapen och andra förvillelser, sin ikonstatus var också Salomo dömd att förlora i det nya klimatet. Torah var nu bindande lag för ett folk som visste sig ha en messiansk uppgift. I Babylon hade de troende lärt sig att Templet i Jerusalem inte var oersättligt som helig – och blodig – mötesplats, en offertjänst av rent andlig art var möjlig, och insikten härom skulle gång på gång bli judendomens räddning.

Även i fortsättningen hade de stora rovdjuren svårt att lämna Israel i fred, och Jerusalem fick snart känna av att Rom blivit Medelhavets nya stormakt. Romare och judar var lika anstolta, lika ovilliga att tåla någon främmande överhöghet, och förr eller senare måste en urladdning ske. Judarna var en på många sätt privilegierad minoritet inom imperiet, och i till exempel Alexandria bredde de triumfartat ut sig.

Men hur elastiskt det romerska väldet än fungerade till vardags, fanns det alltid en given gräns för tålmodet. Förstörelsen av Kartago visade hur långt

Rom kunde gå när det gällde att sätta skräck i en bångstyrig omvärld.

Varningen från Kartago nådde aldrig fram till Jerusalem. Kravaller bröt ut när Caligula ville placera en avbild av sig själv i Templet, en plan som övergavs när kejsaren plötsligt mördades hemma i Rom. Men anförda av sådana fromma hetsporrar som zeloterna hade judarna fatalt felbedömt styrkeförhållandena i Medelhavszonen, och när kriget inleddes år 70 var de sjutusen försvararna utan chans mot ärrade romerska legioner.

Resultatet var en fullständig judisk katastrof, det nya Templet – uppfört av romarnas gunstling Herodes den Store – lades i ruiner, och judarna blev på nytt hemlösa i sitt eget hemland.

Det kristna genombrottet gjorde inte livet lättare för judarna, tvärtom, som en ond skugga följer judehatet kristendomen åt. I öst skulle Bysans efter bästa förmåga trakassera de religiösa minoriteterna, från judar och egyptiska kopter till monofysiterna, inte för ro skull blev Konstantinopels delegat i Kairo kallad den mest hatade mannen i Egypten.

Bysans fick betala ett högt pris för sin fromma halsstarrighet; i sin nöd tvekade inte judarna att liera sig med rikets dödsfiende perserna. En förbitt rad kejsare Herakleios planerade att tvångsdöpa de upproriska men avbröts då av ett nytt dödligt hot vid horisonten: islam och beduinerna.

I Jerusalem beredde sig invånarna på det värsta. Men när kalifen Omar en februarimorgon 638 red in på sin vita kamel lyckades han göra erövringen till den mest fredliga i stadens historia. Ingen tubades att överge sin tro, ingen behövde frukta för sin egendom. Hur annorlunda var inte korsfararnas behandling av staden 1099! Blod flöt i strömmar på stadens gator, muslimerna jagades som djur medan judar som sökt en sista förtvivlad fristad i synagogorna brändes levande inne.

Den islamiska världen reagerade förvånansvärt måttfullt på den här utmaningen, kaliferna i abbasiernas Bagdad var kanske för upptagna av sina asiatiska nyförvärv för att orka oroas av bakslagen långt i norr. Som någon ursinnig hämnare uppträder inte heller sultan Saladin när han år 1187 gör slut på den kristna ockupationen av Jerusalem och till sin skattmästares förtvivlan låter patriarken slinka undan med sin dyrbara last av mattor och dryckeskärl.

Klipptdomen från år 692, "juvelen i Jerusalems islamiska krona" (Montefiore).

Sin nya närvaro i Jerusalem ser vi muslimerna manifesteras framför allt genom Klipptdomen, templet vars guldskimrande kupol så mirakulöst skulle förvandla och försköna stadens profil. Montefiore talar om ett paradys som lyckas kombinera "den här världens lugn och sensualitet med heligheten i det hinsides livet". Som muslimsk vallfartsort var Jerusalem outplånligt kopplad till Muhammeds berömda nattresa, en färd där Profeten, buren av springaren Buraq, träffar sina "bröder" Moses, Josef och Jesus.

Tiotusentals judar utvisades i skilda omgångar från Jerusalem, och både Omar och Saladin gjorde sitt yttersta för att locka dem tillbaka. Morer och judar hade funnit varandra i Spanien, och när judarna år 1492 kastas ut ur landet är det hos sultanerna de söker sin tillflykt.

Den här speciella relationen skulle skjutas i sank av Palestinafrågan, ett gemensamt semitiskt ursprung räckte inte längre till för att binda samman ättlingarna till Moses och Muhammed. Vännerna hade blivit fiender.

Konstantinopels fall 1453 innebar att osmanerna tog över också Jerusalem och gav staden en ohjälplig prägel av möjlig stiltje. Men den nationella väckelse som på 1800-talet drog fram genom Europa vädjade starkt till judarna. Var inte också de värda en egen nation? Gamla sionistiska drömmar

rör på sig hos en generation som skrämts upp redan av de ryska pogromerna.

Men alla var inte lika förtjusta i de sionistiska visionerna. Stefan Zweig, humanisten och kosmopoliten, hör till dem som undrade vad judarna hade att vinna på att byta ut sina världsvida ambitioner mot ett blåsig och förbränt stycke palestinsk jord. Hitler gjorde slut på diskussionen, det fanns inte längre något

alternativ till den israeliska hemkomsten.

De första sionisterna var kultiverade européer med djup förankring i tidens liberalism och socialism. Senare skulle råskinn som Begin och Sharon sänka sionismen till de bibliska stamfejdernas primitiva nivå. "Palestinierna finns inte" som Golda Meir älskvärt uttrycker sig. I dag står Netanyahu med att Israel är den enda demokratin i Mellanöstern. Men vad är det för "demokrati" som metodiskt saboterar varje försök att bygga upp en palestinsk stat?

Ödesfrågan är hur snabbt Israel förmår avveckla den koloniala självrådighet som i så mycket präglat det sionistiska initiativet. Eller fortsätter man den isolering som muren på Västbanken så drabbande illustrerar?

JOHANNES SALMINEN

Sebag Montefiore, Simon 2011: *Jerusalem: the Biography*. London: Weidenfeld & Nicolson / *Jerusalem: biografien*. Övers. Ulf Gyllenhak. Stockholm: Norstedts

Armstrong, Karen 1996: *A History of Jerusalem: One City, Three Faiths*. New York: HarperCollins / 1997: *Historien om Jerusalem. En stad, tre religioner*. Övers. Inger Johansson. Stockholm: Forum

Perspektiv på perspektiv –

Mikael Enckells essäsamling *Perspektiv från andra sidan*

Mikael Enckells senaste essäsamling sätter igång en storm i mig och tvingar mig att skriva. Det börjar innan jag ens öppnat boken. Var kommer denna finlandssvenska kulturelitens representant *par excellence*, en psykoanalysens *grand old man* i Finland och min vän, att spåra rötterna till sin ovanliga kärlek till judendomen och judarna? Vilken kärnpunkt av likhet eller identifikation kommer han att finna? Kommer han att upptäcka frön av hat mot judarna också hos sig själv – en konsekvent följd av det motsatstänkande han förespråkar även när det gäller antisemitismen, som enligt honom i grund och botten inte är annat än förnekad eller förträngd kärlek. Kommer den om privata angelägenheter åtminstone i mitt sällskap förtegnat, hellre lyssnande än talande Enckell, att glänta på dörren till sin egen själ, avslöja nytt, ge sig tillkänna mer än förr?

Pärmen antyder det. På den står Enckell, visserligen bortvänd, på en upphöjd plats, blickande ut över ett solblekt bibliskt landskap, iklädd matchande färger. ”Boken förutses redan i denna bild”, skriver han i tackordet där han nämner bland annat vännen Gedaliah Gurfein som tagit bilden, i bokens sista mening som hugger tag i början som ormen som biter sig i svansen. På bakpärmen uppträder Enckell *en face* framför en vägg av djupgrönt finländskt urberg (familjebakgrunden) med spatserkäpp (vandringstav?) i handen och väska över axeln. Har han just anlänt eller är han på väg, vad ligger bakom och vad framför, vad tänker han på?

Även om fotografen med det konstiga namnet inte var min man och även om jag själv inte hade varit med när bilden, som sedan blev pärm, togs under en utflykt i Galiléen sommaren 2008, hade omslaget satt igång en så massiv ström av associa-

tioner att jag kunnat skriva en hel uppsats om dem. I den hade jag lekt med tankar om framåt och bakåt, fram- och baksida, Enckells rygg bakom vilken jag stod, analytikern och analysanden, den ena bakom ryggen på den andra, den andra liggande på rygg. Jag skulle ha funderat på tillryggalagd väg, på att rygga tillbaka eller vända bort blicken, för att inte se eller bespara den andra att bli sedd, rikta blicken åt ett visst håll för att dela med sig av sitt perspektiv, som Enckell gör på pärmen. Otaliga gånger har Enckell framhållit för mig, vilket han också gör i boken, att jag skall lyfta fram det positiva i judendomen, peka på dess värde, berätta positiva historier i stället för att älta gamla oförrätter, årtusenden av lidande, *Shoan*.

Enckells attityd och det faktum att han själv med sin solida finlandssvenska kulturbakgrund, sin insiktsfullhet och belästhet, långvarigt och hängivet intresserat sig för det judiska, har hjälpt mig värdesätta det jag själv fått i arv. Mitt ständigt ökande intresse för judendomen, mitt giftermål och beslut att sent omsider bosätta mig i Israel har delvis Enckell och hans ”inomjudiska mission” att tacka. ”En finländsk Jetro” kallar min man honom, Moses’ svärfar som inte var jude själv, men blev så övertygad av sanningen om en Gud att han ägnade sitt liv åt att stöda och förkunna den, utsättande sig för allt obehag det medförde.

Men det är inte Jetro utan Mose själv, Gamla testamentets gigantiska men genommänskliga, stammande ledare, som ledde det judiska folket från slaveriets Egypten genom fyrtio år i öknen till det förlovade landet, som pärmen för tanken till. Moses stod inte som Enckell uppe på ett berg ovanför Huldalen, där tusentals flyttfåglar mellanlandar innan de

fortsätter till nästa världsdel, utan på Har Nevo, Profetians berg någonstans i nuvarande Jordanien. Som Enckell dömdes Moses till att se Israel på avstånd, från andra sidan; Gud hade ju förbjudit honom att komma in eftersom han slog på klippan i stället för att tala till den för att få den att ge vatten. Enckell på bakärmen för tanken till Bibelns intimaste, mest rörande avsnitt, där Gud försiktigt placerar Moses i en bergsskrevla och skyler hans ansikte med sin hand för att Moses inte skall tillintetgöras av synen av Guds ansikte då han går förbi. Moses får bara se Guds rygg och begripa det upplevda, historien, i efterhand, när den redan passerat.

Allt det här är relevant för boken som balanserar mellan utan- och innanförskap, pekar framåt och bakåt, och i sista hand lovsjunger motsägelsefullhet som livsåskådning och själens språk och utnyttjar den som metod. Av och an-rörelsen, pendlingen mellan olika synpunkter, börjar så fort man öppnar boken. På första sidan omfattar Enckell faderns, Rabbe Enckells, tes om uppriktighet som förutsättning för begåvning för att på nästa sida kullkasta den genom att hävda att bristande uppriktighet, hemlighållande och ett med det förknippat förklätt blottande, lika väl kan föda "genuina uttryck". Det är ingen slump att Enckell inleder sin självbiografi, drar första pennstrecken till sitt självporträtt, just med de här funderingarna. Genom att citera och motsäga fadern återanknyter han till sitt grundtema "uppror och efterföljelse", introducerar sin "metod" och ställer i utsikt att självporträttet kommer att framträda i dragkampen mellan vad som i uppriktighetens namn bör/kan "redogöras för", blottläggas, och vad som bör förklädas, döljas. Viftandet med uppriktighetsskyndet, eggandet med löftet om att något kommer att avslöjas, fungerar som en invit: jag läser för att komma underfund med Enckells hemlighet och se vad judendomen har där att göra.

Min största fråga gäller vad en "utomstående", speciellt en som inte anser sig vara kristen och inte tror på Bibelns sanning, kan få ut av judendomen, hur kan han göra den till sin? Sedan de tidiga tonåren, berättar Enckell redan i första kapitlet, har judarna genom sin utsatthet och trohet mot minnet tjänat som referens för honom, bland andra. Judarnas erfarenhet har hjälpt honom få syn på sig själv och

sätta sig själv, framför allt sitt lidande, i ett sammanhang. Hans konstnärligt och allmänmänskligt hypersensitiva men i förhållande till honom själv förvånansvärt okänsliga föräldrars skilsmässa med därpå följande "förvisning", traumat som präglat hans liv, sammanföll exakt med judarnas passionshistoria under andra världskriget. Judiska flyktbarn dök upp i Grankulla skola där han gick, jude var skällsordet barnen använde i sina lekar. Därpå upptäckte Enckell att han själv bar på en droppe judiskt blod, via farmoderns släkt, och det gjorde honom stolt, "adlade" honom.

Långt senare, berättar Enckell i kapitlet som beskriver hans väg till filosofismen, när han gick i analys för tredje gången på 1980-talet för att samla mod inför uppgiften att ta itu med första delen av faderns biografi som omfattade skilsmässaåren, brukade han böja hebreiska verb i huvudet medan han väntade på tåget till analytikern. Den främmande men auktoritativa hebreiskans uppgift blev då att stärka hans självständighet i förhållande till de två auktoritetsfigurerna: fadern och analytikern.

Men det judiska är inte bara en yttre syn- och stödjepunkt som hjälpt i svåra stunder. Det är en inre realitet som Enckell säger sig bära på och som han kallar "en liten jude". Den lille juden som "många av oss" bär inom sig, "är ett splittrat och osäkert vittne i fråga om de inre motsättningar vi har att komma tillrätta med", en representant för "det hemlighållna och mystiskt värdefulla i oss". Den "lilla juden" vill finnas till och göra sig känd, komma till uttryck.

Nu är det så, att Enckells lilla jude väcker motstridiga känslor hos den jude jag fötts till. Om jag i Enckells efterföljd söker mig bakåt till mitt tänkandes "sinnliga källor", till det jag fick i mig med modersmjölken, vid och ur min judiska mammas bröst, finner jag den otrevliga och omoderna övertygelsen att judar och icke-judar är olika, åtskilda av ett glest men tydligt staket. De skils åt av sedvänjor, kultur, språk, historia och inte minst fördomar.

Jag förstår att Enckells "lilla jude" är ett kärleksbarn, inte frukten av försök att skilja beteckningen "jude" från den konkreta juden och hans kropp, som de kristna gjort genom att tillägna sig det judiska arvet utan att bry sig om omskärelsen, eller som de

gör som överför judarnas offerroll på palestinierna. Jag tror Enckell menar att judiska värderingar, tanken att vi är moraliska väsen, i grund och botten delas av alla som vuxit upp i en kristen kultur. Enckells lilla jude för också tanken till den oförstörbara "prick av judiskhet", den "judiska gnista" alla judar anses bära inom sig och som jiddischen kallar för "a pintele jid". "Jid" eller "jud", den hebreiska bokstaven "י", en prick som svävar ovanför baslinjen, betyder också jude, en ättling till stamfadern Jehuda vars namn betyder "tacka Gud". "Var och en som prisar Gud har väl en judisk prick i sig", menar min man. "På någon punkt hänger vi väl alla ihop eftersom vi är skapade av samma Gud", säger han. Hans inkluderande attityd delas bland annat av den stora chassidiska rabbinen Chaim Erland som vid ett massmöte i Jerusalem nyligen väckte sensation genom att påstå att "ingen är sekulär eller icke-jude; alla människor är judar, skapade i Guds avbild".

Men mammas röst i kören ljuder stark. Hon kan inte godta att Enckell gör den lilla juden till sin och umgås med honom på ett familjärt sätt. Är hon svartsjuk? Inkrökt, defensiv, ogin, svår att behaga, kontrollsjuk? Är hon så van att tvinga isär sin dotters två världar, den finlandssvenska och den judiska, att hon störs när de blandas ihop eller ens kommunicerar? Hur kan man vara "lite jude", vidhåller min döda mor, är det inte som att vara "lite gravid"?

Jag tror, resonerar mitt nuvarande jag, att man får lov att skilja mellan jude och judiskt precis som man gör mellan kön och könslighet. Man kan ju vara mer eller mindre manlig eller kvinnlig vad man än har mellan benen. Varför skulle inte Enckell, i överensstämmelse med psykoanalysens och enligt honom också judendomens uppfattning att människan i grund och botten är bisexuell, hitta judiska sidor hos sig själv precis som han hittar kvinnliga – och ändå förbli en icke-judisk man. För att bli en judisk man (eller en muslimsk för den delen) skulle han behöva låta omskära sig, ett ingrepp som alltid satt skräck i "utomstående" och varför inte i judarna själva. I fantasin associeras den lilla "operationen" med kastration, och det är detta som ligger bakom hatet mot judarna, antisemitismen, anser Freud. Det är också orsaken till uppfattningen som rådde i Europa i vissa tider och som sionisterna ville bekämpa,

att den judiska mannen är passiv, som en kvinna. Driven till sin spets överskrider och utplånar den här föreställningen gränsen mellan kön och könsligt och förvandlar den judiska mannen till det han anses vara, om inte annat så med våld. Så till exempel i Bernhard Malamuds oförglömliga fikcionalisering av den uppskakande Belisaffären i Ukraina 1913, en av de många ritualmordsanklagelser som riktats mot judarna genom tiderna. I *The Fixer* tvingar sadistiska fängvaktare den oskyldiga juden att "menstruera" för att bekräfta sina fördomar om den judiska mannens tvetydiga könskonstitution.

I möte med judendomen och judarna kan kusliga glidningar ske. Den som inte vill veta av såna här rörelser ignorerar eller tystar ner juden i sig till pris av sin livfullhet. Så förstår jag Enckells tes om antisemitism som självförintelse. Förintelsen med stor bokstav, mordet på Europas judar, har fasansfull ödeläggelse av den egna själen som inre förlängning. För att sätta stopp för dödens spridning varnar det mosaiska kärleksbudet, som kristendomen övertagit, mig för att begå gentemot andra det som jag inte vill att de begår mot mig, och, vändande på steken, uppmanar mig att älska den andre såsom mig själv.

Men även den vars kärlek till "sin själs utvecklingshistoria" omfattar också den andra, råkar ibland i dödsläge. Själen vill inte ta nästa steg. En sådan situation och vägen ut ur den återger Enckell i essäsamlingens också sidmässigt centrala kapitel. Om jag ställde boken på rygg och den föll upp på mitten, skulle jag hamna pladask i "Ett självanalytiskt avsnitt – med hjälp av en text av Stefi Pedersen". Här rekapitulerar Enckell först vad han tack vare sina tre analyser kommit fram till gällande orsakerna till sin projudiska hållning: det "utstötta", i kvinnodominerad miljö uppvuxna skilsmässobarnets identifikation med de utsatta judarna, attraktionen hos en "av manlig skriftlig lärdom karakteriserad tradition", och likheten mellan "receptiv", det vill säga kvinnlig tendens hos honom själv och vissa sidor av judendomen, respektive i psykoanalysen som metod. Nu ger Pedersens, en kvinnlig, judisk psykoanalytikers text hans tanke den puff den behöver för att svinga sig upp till nästa nivå, där motsatserna bildar en syntes.

Stefi Pedersen betonar att varken filosemitismen eller antisemitismen är neutral. Vardera vittnar om ett konfliktfyllt förhållande till judar och judendom, med den skillnaden, anser Pedersen, att en pro-judisk hållning lättare utvecklas hos den som identifierar sig själv, och judarna, med modern, än de ”för vilken judarna representerar en konflikt med fadern”. Det paradoxala är, och det är det här som får Enckells tanke att röra på sig, att kärleken till det judiska uttrycker en dragning till och identifikation med modern, medan judendomen framstår som en patriarkalisk tradition. I bokens djupaste punkt kommer Enckell fram till att i kärleken till judendomen, precis som i hans mammas fortsatta kärlek till Rabbe Enckells texter och målningar efter skilsmässan, förenas de fysiskt åtskilda föräldrarna. Tack vare kärleken till ”skriften”, hans egen och mammans, kan skilsmässopojken skapa sig ett fantasihem i ”de litterära himlarna”, där hans föräldrar förblir sammanflätade i det ”generativa famntag” ur vilket han själv föddes. Som den judiska poeten Paul Celan i dikten ”Engführung”, ”Trångföring”, tänker sig Enckell in i befruktningens stund som det som låg mellan föräldrarna: könens förening, fortlevnadens möjlighet, den oavslutade berättelsen. Föreställningen att han är tvåkönad och evig, ”sin egen skapare”, är blasfemisk, medger Enckell, men också ”trösterik och fruktbar”.

Nu undrar jag om Enckell inte ger uttryck för samma önsketänkande när det gäller judendomen, att man kan vara både och, jude och icke-jude samtidigt. Han är medveten om att hans judiska förebilder – Spinoza, Freud och Proust – varit långt assimilerade eller ”problematiska” som judar betraktade. Han undrar också självironiskt och närmast retoriskt varför han sökt sig till judendomen i dess urvattnade form, om den en gång är så förträfflig i sin fulla potens. Här och där nämner han marranerna, de spanska och portugisiska judar som tvingades övergå till kristendomen men ibland förblev judar i det fördolda eller misstänktes för det – känner han igen sig i kryptojudens, den skenkristnas dubbelhet?

Till de mest befriande avsnitten för mig i *Perspektiv från andra sidan* hör de där Enckell bekänner sin vantrivsel i de miljöer där han egentligen hör hemma; bland psykoanalytiker och ”litteratursynta”

i Finland och Sverige. Bland psykoanalytiker ignoreras eller förnekas judendomens grundläggande betydelse för deras fack, intellektuella kretsar genomsyras vanligen av oifrågasatt, med vänstervärderingar sammanlänkad Israelfientlighet. Likgiltigheten för hur det går för Israel och dess judar nu och i framtiden är så stor, motståndet mot att släppa in Israel som en levande, kämpande verklighet så massivt, att till och med en så orädd person som Enckell i dessa kretsar föredrar att tiga, göra sig liten, försvinna. Som motvikt mot ensamheten och isoleringen han ofta upplever bland ”de sina” nämner han judiska och icke-judiska vänner och kretsar i Norden och Israel, där han får prata judendom och vädra sin oro över konsekvenserna av det tilltagande hatet mot Israel. Jag för min del är Enckell och andra i hans familj tacksam för att de, sedan jag flyttade till Israel för 14 år sen och fysiskt och vad gäller Israel även ideologiskt fjärrat mig från min finlandssvenska utgångspunkt, genom sitt alltid varma välkomnande bevarat en plats för mig i Svenskfinland sådan jag nu är: en finländsk, judisk israel. Lika lite som Enckell vill bli kvitt juden i sig, vill jag förlora finlandssvensken, eller vänstersympatisören i mig. De går att kombinera. Partikularism utesluter inte universalism.

Det betyder inte att vad som helst gäller. Hur mycket judendomen och dess släkting psykoanalysen än vrider och vänder på allt och tolererar motsatser, finns en domare, eller åtminstone, som Enckell säger apropå den lilla juden, ett osäkert vittne. Han är som vitsens rabbin som ger vardera av två grälände affärsmän rätt, men också sin fru, vittne nummer två, som åhört grälet och påpekar att bådaddera inte kan ha rätt. Rätt och fel låter sig inte alltid fastslås, men, som vitsen också visar, finns det ett rätt och ett fel. På samma sätt finns judar. Mammas jude, som jag identifierar mig med, är väsensskild från icke-juden, men vem som helst kan bli jude om den övergår till judendomen, kvinnan dessutom utan kroppslig retouchering.

Varför har Enckell inte konverterat, gjort sig till jude? Han dras till judendomen i dess mjuka former, som judisk kultur och mystik, men hur klarar han dess hårda kärna: buden som påstås utgå från Gud? Om han genomgick en regelrätt, ortodoxjudisk kon-

Åskmoln över Kreml

Dystopier i ny rysk litteratur

Det finns väl inget annat land där det under de senaste tjugo åren utkommit så många dystopier, både inom seriös- och populärlitteratur, som i Ryssland. Det är en genre som bland mycket annat inspirerat fyra av landets absolut främsta författare att under ett och samma år ge ut var sin mörka framtidsvision.

Annat var det i Sovjetunionen. Där hade Jevgenij Zamjatin redan 1920 skrivit om ett omänskligt framtida samhälle i sin mästerliga kortroman *Vi*,

men efter att den publicerats i en emigranttidsskrift blev även Zamjatin tvungen att emigrera. Och trots att böcker som George Orwells *1984* fick en viss spridning som *samizdat*, var de förbjudna och ytterst svåra att få tag på.

I och med perestrojkan bröts alla fördämningar och den litterära kartan förändrades drastiskt. Man började ge ut emigrantlitteratur i ilfart och snart också översättningar av den utländska litteratur som dit-

version, skulle han som man bli tvungen att lägga böneband varje morgon och be tre gånger dagligen och naturligtvis iaktta kosher och fira Shabbat. Han skulle bli ännu mer främmande, sitta ännu sämre i sin finlandssvenska miljö och svika sin familj, som trots sin öppenhet och konfessionella obundenhet är rotad i finländsk jord. Ändå hör jag en ny, mer pietetsfull ton i *Perspektiv* jämfört med Enckells tidigare verk. Han återknyter till sina tidigare tankar om psykoanalysens släktskap med judendomen i det avseendet att ingendera tror att "jaget är herre i sitt eget hus". Men intresset har förskjutits en aning från herren till Herren, som Enckell omtalar med stor försiktighet, lånande omskrivningar från hebreiskan. Han tassar kring Namnet som nära en gräns. Bortom den finns judar som kan bli stötta av främlingens närgångenhet men också alltför frestande djup.

Jag vet att Enckell tagit sig mer än en titt i Talmud, judendomens kärntext vid sidan om de fem Moseböckerna. Han vördar "Den Helige", "Den Högste", "Det Högsta", "Det Ogripbara", "Den Alls-

mäktige", "Utan Slut" på sitt sätt. Tror man som han, och David Bakan som han citerar, att psykoanalysen är "en sekulariserad form av judisk mystik och judiskt tänkande", tror man väl också att psykoanalytikern sysslar med någon form av judisk religionsutövning. Det Enckell absorberat i analysituationen, men likt Gud hållit tillbaka för att ge plats åt den andra, har han uttryckt i skrift. Hans djupt humana tankegångar som vid dethär laget samlats inom femton pärmar, har varit mig till inspiration och tröst sedan tonåren. Men med åren har texternas estetiska sida, som går hand i hand med deras tankeinhåll, också börjat bereda mig sinnlig njutning: Enckells långa slingrande meningar, hans ofantligt böjliga språk. "Rabbi" Enckell är onekligen Rabbe Enckells son. Vart hans levande, strävande själ är på väg härnäst, och vad det ger för läsning, väntar jag otåligt på att få veta.

EVA ODRISCHINSKY

Mikael Enckell 2012: *Perspektiv från andra sidan*, Schildts och Söderströms

tills censurerats. 1988 blev året då både Orwells *1984* och Zamjatin's *Vi* för första gången utkom i Ryssland.

Nu blev det också möjligt för några framstående ryska författare att ägna sig åt dystopier i sitt hemland. Av dem var Vladimir Makanin redan en etablerad författare medan Ljudmila Petrusjevskaja och Aleksandr Kabakov inte hade publicerats under Sovjettiden.

Under loppet av några år skrev dessa författare var sin dystra framtidsvision: Kabakov *Utan återvändo*, Makanin *Manhålet* och Petrusjevskaja *Novye Robinzony* (Den nya familjen Robinson). Det är stramt och skickligt skrivna kortromaner som alla återger en atmosfär av febril förändring och hotande fara. Allt är skrämmande oförutsägbart, det finns ingenting att sätta emot våldet, ingenting som kan strukturera kaos. Det gäller bara att försöka klara sig själv och sina närmaste medan rädslan inför de okända krafter som har försatts i rörelse växer till en existentiell ångest.

Kabakov, Makanin och Petrusjevskaja är alla tre mångsidiga och fortsättningsvis produktiva författare som även på andra sätt förmått använda sig av det oerhörda material som deras samtid erbjuder. Sina dystopier skrev de i en tid då censuren just hade försvunnit och även den närmaste framtiden var oförutsägbart. Kanske upplevde de den nya friheten som en utmaning, kanske inspirerades de av de öppna horisonterna. I vilket fall som helst hör deras dystopier till det mest stringenta och fantasifulla inom sin genre i Ryssland.

När följande våg av dystopier välldes in över den ryska litteraturen hade det gått nästan tio år och situationen var en annan. De stora förändringarna var förbi, förbi var också den liberala intelligentiens förhoppningar om att få se sitt land utvecklas till ett demokratiskt medborgarsamhälle. I den nära framtiden hägrade det eventuella omvalet av Putin till president 2008.

Det är ett märkligt faktum att hela fyra av Rysslands ledande författare; Dmitrij Bykov, Viktor Pelevin, Olga Slavnikova och Vladimir Sorokin under ett och samma år, 2006, gav ut var sin dystopi. Inalles kan man räkna med ett tiotal beaktansvärda nya ryska dystopier även om det givetvis kan vara svårt

att ibland skilja den dystopiska litteraturen från beslättrade genrer som fantasy och apokalyptisk science fiction. Den allt frodigare ryska populärlitteraturen har också levererat några intressanta romaner med dystopiska dimensioner som till exempel Andrej Rubanovs *Chlorofilia* (Klorofyll) och Dmitrij Gluchovskijs internationella framgång *Metro 2033*, ett mångmedieprojekt om livet i underjorden efter ett kärnvapenkrig

Inom den mer seriösa litteraturen var Tatjana Tolstaja först på plan med *Därv*, en burlesk och grym framtidsvision som samtidigt blir ett slags encyklopedi över ryskt liv. Det handlar om ett retarderat samhälle som för ett par hundra år sedan drabbats av en stor explosion. Människorna har alla "följder" av något slag: klor på fötterna eller tupp-kammar i ansiktet. De livnär sig på möss och lever i en osammanhängande blandning av förvanskade brottstycken från den försvunna civilisationen. Detta gäller inte minst språket, ett slags gammaldags ryska som Tolstaja späckar med citat alltifrån folklöre och Pusjkin till grövsta sovjetretorik.

I centrum står en ung man, Benedikt, lika glad och naiv som folksagornas Ivan. Han lyckas få tillgång till de böcker som överlevt explosionen och numera är förbjudna. Men här följer ingen lovsång till litteraturens undergörande verkan utan Benedikts bildningsväg blir en berättelse om den vanlige hyggelige ryssens förvandling till bödel.

Medan det nya Ryssland på 2000-talet började få drag som erinrade om Sovjetunionen valde också Vladimir Sorokin att använda sig av det förgångna i sin dystopi *I det heliga Rysslands tjänst* och dess fortsättning *Saharnyj Kreml* (Socker över Kreml). Det är en lika rasande som rolig satir där Ivan IV:s skräckvälde från 1500-talet appliceras på Ryssland 2028.

Här är Ryssland ett högteknologiserat och totalt kontrollerat samhälle som isolerats från omvärlden genom en hög mur. Innanför härskar påbjuden fromhet, renlevnad och gamla ryska seder. Medborgarna strömmar frivilligt till Röda torget för att bränna sina utlandspass. Överallt är Härskaren närvarande med sitt smala ansikte och skarpa gråblå ögon. Till hans hjälp finns *opritjinar*, säkerhetstjänsten som sprider skräck i befolkningen.

Precis som på Ivan den förskräckliges tid går op-ritjnikerna klädda i långa svarta kaftaner, men nu susar de fram i egen fil på den tiofiliga vägen in till Moskvans centrum från nomenklaturans Rublevo. På stänkskärmen till deras specialgjorda röda bilar placeras varje morgon ett färskt avhugget hundhuvud, allmänheten till varnagel. Här ser vi alltså ett framtida Ryssland sammansatt av de mörkaste bitarna ur sin historia och med tydliga referenser till nutiden.

Även Dmitrij Bykovs ambitiösa dystopier, tillsvidare tre till antalet, kan läsas som relevanta samtidsskildringar. Själv är Bykov starkt regimkritisk och har på flera sätt engagerat sig i protesterna mot Putin. Samtidigt är han den utan jämförelse mest produktiva av dagens seriösa författare och publicerar sig i praktiskt taget alla genrer. Han skriver biografier, romaner, essäer, poesi, dramatik och kritik. Den i alla avseenden tyngsta av hans dystopier är det yviga storverket *ЖИ* (ZjD) . ”Jag föddes för att skriva denna bok och har tänkt på den under de senaste tio åren” skriver Bykov i introduktionen till sin sällsynt hårda dystopi. Det rör sig om en sällsam brygd av krig, filosofi, politik, samtal, människoöden, etnografiska fantasier och litterära travestier.

Allt detta sjuder i ett sönderslitet Ryssland som är totalt isolerat från omvärlden. Det är bara i Ryssland som krigsmakten är så sadistisk, de etniska tvisterna så blodiga och samhället så djupt omänskligt. Varför då denna märkliga titel? Bykov föreslår själv den Gogol-inspirerade tolkningen ”levande själar” (*živye dusji*). Romanens ”levande själar” är khazarerna som i mycket påminner om dagens ryska judar. Dessa khazarer gör i själva verket anspråk på den ryska jorden eftersom de påstår att ryssarna saknar hemortsrätt där. För hur skulle ett folk som lever på sin egen jord kunna bete sig så som varjagerna (läs ryssarna) har betett sig?

Det har sagts om ZjD att en mera politiskt inkorrekt bok inte kommer att skrivas under detta sekel. Så rör sig också Bykov helt obesvärat på de ryskjudiska relationernas minerade fält, än med historisk-filosofiska utläggningar, än med uppsluppna sekvenser där satiren varken skonar varjager eller khazarer. Men ingen talar om försoning och boken slutar med ett omaka par som vandrar bort mot en osäker framtid.

Just denna bild av människor som lämnar allt och beger sig bort mot något okänt får avsluta många av dagens ryska dystopier. Så sker också i Olga Slavnikovas *2017* där titeln givetvis syftar på hundraårsminnet av revolutionen. Enligt Slavnikova blir det ett tungt år för ryssarna eftersom ”vi helt enkelt då tvingas göra upp med revolutionen”.

Människorna i romanen tänker ändå inte på uppgörelse utan förbereder festligheter inför revolutionsjubileet. Scenen är en miljonstad som påminner om Jekaterinburg, belägen mitt i de mytomspunna Uralbergen men också ökad för sina korrumperade politiker, nyrika affärsmän och brutala maffia. År 2017 lever man i ett hårt konsumtionssamhälle, långt från den utopi som föresvävade revolutionärerna hundra år tidigare.

Så sjuder det också av missnöje i stadens proletära kvarter. När sedan några grupper ungdomar klär ut sig till röd- och vitgardister flamar de sociala konflikterna upp. Paraden urartar i kravaller, de sprider sig över hela landet och leder slutligen till en statskupp. I det kaos som blir följden slits romanens två älskande brutalt ur sin hemlighetsfulla kärleks-saga och försvinner på skilda vägar ur staden.

2017 är ett imponerande romanbygge som fångslar inte minst genom att det egentligen skildrar en samtid där vissa tendenser, som till exempel de växande klyftorna inom befolkningen, extrapoleras på ett lika skrämmande som logiskt sätt. Och just detta, att förstora de hotbilder som redan kastar sin skugga, gäller i själva verket för alla 2000-talets ryska dystopier som jag läst.

För vad är egentligen en dystopi annat än verklighet i koncentrerad form? I vilket fall som helst är det ett faktum att hotbilderna rätt långt sammanfaller i det ryska 2000-talets dystopier. Det gäller landets isolering från den övriga världen, det gäller krig, särskilt inbördeskrig, det gäller de etniska minoriteternas utsatthet och faran för etniska konflikter. Det gäller utvandringen av utbildat folk, det gäller Kinas inflytande, det gäller xenofobin och det gäller våldsbenägenheten.

Framför allt gäller det ändå den tilltagande polariseringen inom samhället, en oro som även Solzjenitsyn gav uttryck för året före sin död. I samband med att hans artikel om revolutionen 1917 åter pu-

blicerades 2007 varnade Solzjenitsyn (då redan genom sin hustru) för de enorma inkomstskillnaderna i Ryssland samt för den djupa klyftan ifråga om livsstil och moral mellan eliten i Moskva och människorna på landsbygden.

Denna elit skildras med sarkastisk skärpa i Viktor Pelevins suggestiva roman *Ampir V*. Där styrs hela Moskva – och därmed hela Ryssland – av ett lika exklusivt som hemligt sällskap vars medlemmar alla är vampyrer. Här är det inte fråga om några brutala blodsugare utan om ytterst sofistikerade personer som utnyttjar sina medmänniskor utan att ta livet av dem, en snygg bild av dagens korrumpierade nomenklatura.

Samtidigt som dessa romaner fått pris och stor medial uppmärksamhet finns det kritiker som undrar varför de aldrig visar på alternativa modeller. Kunde det vara en reaktion på de politiska ledarnas dubbla budskap när de samtidigt propagerar för moderna och för sovjetiska värderingar? Också när det gäller det kaotiska våld som flera dystopier utmynnar i, har man velat se en reaktion på den politiska situationen och särskilt då avsaknaden av en handlingskraftig opposition. Istället för att kanaliseras genom en opposition riktas konflikterna in i själva samhällskroppen, resonerar hjälten i Olga Slavnikovas 2017.

Så kom då de stora demonstrationerna i december 2011 när oppositionen i Ryssland steg fram och sjöng ut. Var det något som Viktor Pelevin hade förutsett, frågade man sig då hans senaste roman *S.N.U.F.F.* utkom nästan samtidigt. Titeln avser film där människor dödas framför kameran enkom för

filmens skull, och i Pelevins dystopi äger just detta rum. Dödandet sker med något som USA har introducerat i världspolitiken – ”drönare”, fjärrstyrda förarlösa plan – och romanen har överhuvud fler internationella dimensioner än det mesta som skrivs i Ryssland idag. Det är en svidande vidräkning med bevakningssamhället, med mediernas förslavande inverkan, med de alltmer tekniskt avancerade krigen.

Samtidigt bygger Pelevin här vidare på de dystopier som spjälker upp mänskligheten i två världar. I den övre lever eliten i en konstgjord lyxtillvaro med raffinerade tekniska hjälpmedel, i den undre drar sig majoriteten fram i en primitiv och brutaliserad fattigdom. När sedan den övre världen anfaller den undre skildrar Pelevin kriget med en fruktansvärd konkretion som sägs basera sig på striderna i Libyen.

Det märkliga är att Pelevin samtidigt lyckas leverera en spirituell satir över såväl väst som öst. Och ännu märkligare är att hans nya dystopi får en försiktigt hoppfull slutvinjett: här förintas den övre världens artificiella civilisation medan de två älskande, en förmänskligad gummidocka och en ung man från undre världen, flyr till något som kunde betecknas som en tredje värld.

KRISTINA ROTKIRCH

Texten är en förkortad version av artiklar i:

Det sköna med skönlitteraturen 2. Svenska Akademien & Norstedts. 2012.

Kenen aika. Esseitä venäläisestä nykykirjallisuudesta. Avain. Hösten 2012.

Penningars förbannelse och krediters välsignelse

Graeber versus Wahlroos

När bonden Paavo efter två år av missväxt får en god skörd säger hans hustru ”nu är tid att leva goda dagar”. Paavo svarar: ”blanda du till hälften bark i brödet, ty förfrusen står vår grannes åker”.

Sådan samhällsmoral fanns förr i världen, enligt antropologen David Graeber i boken *Debt. The First 5,000 Years*. I dag skulle Paavo gå till banken och ta ett lån för att köpa upp sin nödställda grannes jord. Metoden förkortas M&A, ”merger and acquisition”. Den nyare moralen beskrivs i Björn Wahlroos’ bok *Marknader och demokrati. Uppbrott från majoritetens tyranni*. De två författarna kunde inte vara mera olika varandra.

Graeber, 52, är en från Yale avskedad världskänd antropolog och anarkist, politiskt engagerad i protesterna mot World Economic Forum 2002 och inspiratör till ”Occupy Wall Street” 2012 med slagordet ”We are the 99 percent”.

Wahlroos, 59, var i sin ungdom medlem av den revolutionära kommunistiska studentorganisationen ”Sosialistiset taloustieteen opiskelijat”. Efter det har han gjort karriär som nationalekonom och bankir. Han blev förmögen på M&A. Han avslutade sin installationsföreläsning i Hanken 1985 med uppropet ”Framtiden är marknadens”, vari han fick så rätt.

Att jämföra Wahlroos marknadspopulistiska pamphlett med Graebers detaljspäckade frontalangrepp mot den ekonomiska teorin är som att ställa en skoluppsats mot en doktorsavhandling. Därmed inte sagt att någondera skulle vara dålig. Wahlroos flyhänt skrivna och läsvärda, om också inte speciellt ambitiösa text har blivit orättvist avspisad av hans recensenter. De flesta har angripit hans arroganta

person och radikala ideologi i stället för att bemöta honom i sak.

* * *

Både Graeber och Wahlroos antar ett historiskt perspektiv. Nalles kortfattade världshistoria koncentrerar sig på äganderätten och dess fördelning mellan kungar och furstar. *Magna Charta* är en milstolpe som skapar ”ett tidigt system av krafter och motkrafter som indirekt ger baronerna rätt att delta i lagstiftningen och lägger en explicit grund för dessa lagar”. Denna uppgift som motkraft legitimerar rikedom. ”Ekonomiskt oberoende, privilegiet att vara förmögen nog att trots motgångar upprätthålla sin livsstil livet ut och kanske även *försörja framtida medlemmar av sin familj*, har alltid varit en nödvändig betingelse för att rida spärr mot kungars, staters eller diktaturers makt.” Kursiveringen är min för att visa att Wahlroos anser att uppgiften att stå riddarvakt mot monarker, senare också mot demokratiska majoriteters tyranni, bör få gå i arv.

Äganderättens ursprung klarar Wahlroos behändigt av med att åkerbruk och boskapsskötsel gjorde jorden värdefull och ”så småningom etablerades rätt till mark och en tidig egendomsstruktur utvecklades”. Sedan instiftas aristokratis ställning mot kungen genom ”en utdragen process som ofta inleds med erövring eller inmutning, följt av att småodlare fördrivs från jorden för att sedan återinrolleras som arrendatorer”.

Var blev moralen? Den etablerades tydligen retroaktivt när aristokraternas roll som motmakt mot kungarna välsignade deras rofferi. Wahlroos ger ingen talan åt liberala filosofer som John Locke och

Thomas Hobbes som motiverar rätten att erövra jord med förmågan att med den skapa ekonomisk utveckling. Sålunda blir den vita mannens ockupation av den nordamerikanska kontinenten motiverad med att man bygger städer, järnvägar och fabriker, liksom judarnas rätt till palestinsk jord får ett självklart berättigande av att de "får öknerna att blomma".

Graebers svep genom världshistorien är mindre lättvindigt avfärdad. Den är en central och mångfacetterad del av hans omskrivning av krediters och pengars roll i mänsklighetens utveckling. Den blir svårsmält både på grund av textens detaljrikedom och författarens ansträngningar att få läsaren att se världen med helt nya ögon.

Graeber låter utvecklingen förklaras av penningens, skuldens och kreditens roll under olika tider. Ibruktagandet av myntet omkring 500–600 år f. Kr., nästan parallellt i Kina, Indien och kring Egeiska havet, var ett historiskt mysterium men en social omvälvning. Myntets, och därmed bytets, tidsålder varade, enligt Graebers nya tideräkning, i omkring ett årtusende, varefter man återgick till det tidigare kreditssystemet (se nedan).

Så vrider sig världen enligt penningarnas axel. Graeber observerar att perioder när man använder guld och silver kännetecknas av krig och konflikter. Pengar kan stjälas, men krediter förutsätter förtroende, och nätverk av tillit sammanfaller därför med perioder av relativt socialt lugn. De olika cyklerna sträcker sig från de första agrara världerna 3500–800 f. Kr. (krediter), den axiala perioden 800 f. Kr.–600 e. Kr. (mynt), medeltiden 600–1450 e. Kr. (krediter) och de kapitalistiska imperiernas period (guld och silver). En ny och ännu diffus era dominerad av krediter kan tänkas ha börjat 1971 när Richard Nixon bröt dollarns bindning till guld. Detta väcker hos Graeber hoppet att bättre tider så småningom skall randas.

* * *

För att kunna omskriva mänsklighetens utveckling måste Graeber riva upp den ekonomiska teorin med rötterna. Här måste jag anmäla jäv, eftersom jag gjorde ett anspråkslöst försök i samma riktning 1999 med pamfletten *Rädda världen, bränn böckerna i ekonomi*, som jag kallade en "dystopi

för tredje årtusendet". Hittills har jag haft lika rätt som Wahlroos hade om marknaden 1985–2008, om också med mindre kompetens.

David Graeber avlivar en hel rad med ekonomiska myter. Den första är vanföreställningen om en ursprunglig bytesekonomi, enligt Wahlroos "en förmonetar ekonomi där varje transaktion är ett byte av en vara mot en annan". Helt fel, säger Graeber. Standardversionen av den monetära historien är enligt Graeber bakvänd, en lättvindig fantasi etablerad av nationalekonomins fader Adam Smith.

Det var inte så att bytet kom först, sedan pengarna och först senare krediterna. Ekonomernas oförmåga att tänka sig ett samhälle utan pengar visar deras brist på fantasi. Det fanns otaliga ekonomiska system i olika gamla kulturer, men inga som var baserade på byte. De flesta transaktioner var grundade på någon form av kredit, eller tjänster och gentjänster. Som hos bonden Paavo, eller isländska *Havamal*: "Mot en trogen vän skall man vänfast vara, ge gåva för gåva igen".

Enligt denna uppfattning är en skuld snarast en tacksamhetsskuld och därmed en moralisk förpliktelse. När pengar kommer med i spelet blir skulden mätbar, och kan utkrävas, rentav under hot om bestraffning. Den aversion mot lån som Shakespeare lägger i Polonius' mun "Tag icke själv, ej heller giv ett lån, ty lån gör slut på både sig och vännen" gäller uppenbart penninglån.

Att man alltid måste betala sina skulder blir ett axiom som Graeber från början ifrågasätter. Genom hela boken vänder han ut och in på begreppet "skuld", med revolutionerande konsekvenser. Han utesluter inte en skuldamnesti, efter mönster av det bibliska Jubileumsåret.

* * *

Om alltså pengar inte uppstod för att ersätta vulgärteorins otympliga ekorrskinn, så varför?

Graebers förklaring är att regenter som förde krig myntade pengar för att ge soldater de betalningsmedel arméerna behövde för att köpa föda och utrustning. Av detta uppstod marknaderna som en biprodukt, och kungarna fick samtidigt ett medel för att bära upp de skatter de behövde för kriget. Detta vänder upp och ned på liberala filosofers som

Adam Smiths – och Björn Wahlroos' – uppfattning om en motsättning mellan stat och marknad. Stater och marknader lever i symbios, och statlösa samhällen saknar vanligen marknader.

I ett avseende är Graeber och Wahlroos dock helt eniga om vad pengar är för något. Deras värde mäts enligt Wahlroos bara utfärdarens kreditvärdighet och är därmed ett slags skuldsedlar (men värdet påverkas också av mängden pengar i relation till mängden varor och tjänster på marknaden). Enligt Graeber är pengar ett sätt att matematiskt proportionellt mäta saker. Nationella valutors värde byggs, efter Nixons kupp 1971, enbart på allmänhetens förtroende.

När Graeber gör stor affär av att banker kan skapa pengar slår han in dörrar som länge varit öppna för Wahlroos och hans elever. För 50 år sedan var "är affärsbanker penningsskapande?" en standardfråga i tentamina i nationalekonomi, och smarta studenter läste in sig på den, ibland utan att förstå svaret. Investeringsbanker kan skapa krediter (som kan användas som betalningsmedel) under allt lösare restriktioner, och centralbanker kan skapa så mycket kredit som deras chefer vill. Detta insåg också Goethe när han lät Faust och dennes assistent Mefistofeles förklara för Roms kejsare att han kunde ge ut hur mycket pengar som helst, eftersom om "ingen vet hur mycket guld du har finns det ingen gräns för hur mycket du kan lova".

Penningmånglarna förstår dock inte alltid själva vad de håller på med. När affärsbankerna under sitt oligopolistiska räntefrålse på åttiotalet slog blå dunster i ögonen på landets chefredaktörer vågade *Ilkka*s legendariska Kari Hokkanen på den årliga Bankdagen ställa den enkla frågan "men vart tog pengarna vägen?" Jaakko Lassila (KOP), Mika Tiivola (FBF) och Filip Pettersson (HAB) log fåraktigt när de inte kunde svara. Förklaringen är förstås att de pengar som försvann under bankkrisen inte fanns och aldrig funnits. De bestod av en mängd krediter utan täckning som hade omvandlats till betalningsmedel. Det behövdes bara att en skuld inkrävdes, som under bolånekrisen i USA 2008, för att korthuset skulle rasa.

Penningsskapandets betydelse kan inte underskattas. Enligt ett uttalande som tillskrivits Bank of Englands chef Josiah Stamp är det moderna bank-

systemets förmåga att fabricera pengar ur ingenting det största taskspeleri som någonsin uppfunnits:

Banker äger världen; tar du den av dem men lämnar kvar förmågan att skapa kredit så kan de med ett penndrag skapa tillräckligt pengar för att köpa den tillbaka... om ni vill förbli bankirernas slavar, och betala priset för ert eget slaveri, så låt dem fortsätta att skapa depositioner.

"Af intet intet blir, gif annat svar" säger Kung Lear åt sin dotter Cordelia när hon ingenting önskar till arvedel utöver sin faders kärlek.

* * *

Graebers syn på pengars betydelse skiljer sig radikalt från de klassiska nationalekonomernas. För de senare underlättar de som bytesmedel handel, sparande och investering, arbetsfördelning och specialisering samt varu- och tjänstemarknadernas styrning genom prismekanismen. Allt det som Adam Smith predikade, och med ny teknologi som hävstång, styrde in industriländerna på den inlärningskurva som ledde till den makalösa materiella tillväxten under de senaste 200 åren. Så ser också Wahlroos utvecklingen, och det stämmer överens med mina egna läsefrukter

Men enligt Graeber förvandlar pengar också moral till "en fråga om opersonlig aritmetik – och berättigar därmed saker som annars skulle förefalla skandalösa och obscena". Kvantifiering och våld hör ihop och skapar tillsammans med bytesfilosofin grunden för "brottslighet och vedergällning, krig och slaveri, heder och skuld och försoning". Slaveriet hör till penningens värsta dehumanisering av människan.

Inte att undra på att Graeber ser den allmänna berättelsen om det senaste decenniets finanskris som en kolossal lögn. I likhet med Faust och djävulen skapade världens finanssystem gigantiska krediter som saknade täckning. När luften gick ur bubblan blev resultatet konkurser, arbetslöshet och depression.

Wahlroos medger halvdant att ekonomerna har använt felaktiga modeller. Men huvudskyldiga var de amerikanska politiker som uppmuntrade krediterna till bostadsköparna, vilket är en liten del av

sanningen. I mars 2009 spådde Wahlroos att recessionen skulle bli kortvarig, eftersom marknaderna skulle korrigera sig själv. Där högg han lika mycket i sten som han 1985 hade rätt i att framtiden var marknadens.

I dagens Europa kräver de nordliga stater som lånade ut pengar som de aldrig hade att de sydliga skall betala tillbaka pengar som de aldrig fått. Det som har funnits är krediter utan täckning som använts för konsumtion, social välfärd och investeringar som måste slå fel när bubblan spricker. Ge skuldamnesti, säger Graeber, och det skulle kanske fördela ansvaret.

* * *

Både Graeber och Wahlroos citerar den passus hos Adam Smith som fått så enorm genomslagskraft:

Det är inte av slaktarens, bryggarens eller bagarens godhet som vi förväntar oss vår middag, utan av deras omtanke om sitt eget intresse. Vi vädjar inte till deras människovänlighet utan till deras egennytta och talar aldrig med dem om våra egna behov utan om deras vinning.

Denna blancofullmakt för egennyttan sväljer Wahlroos fortfarande med hull och hår, och predikar "Adam Smiths återkomst". Men Graeber hävdar också här att det var tvärtom. Eftersom affärsmännen på den tiden sålde på kredit var köparna beroende av deras välvilja och förtroende. Det som Adam Smith beskrev var en utopi, det var så han ville att det skulle vara. "Ett samhälle som en samling individer vilkas enda meningsfulla relationer är till deras egendomar och som lyckligt byter en sak mot en annan till ömsesidig fördel" (Graeber). En värld där vi är rationellt kalkylerande maskiner och där det kommersiella egenintresset kommer före samhället.

Mot en sådan kommersiell ekonomi ställer Graeber sitt eget ideal, den mänskliga ekonomin (som inte nödvändigtvis är human). I stället för pengar i den form vi känner dem har ett sådant samhälle "sociala valutor", krediter som används för att organisera relationerna mellan människor som äktenskap, föräldraskap, motverkan av grannfejder och försoning. Också sådana samhällen kan vara brutala, men

det väsentliga är att de inte arbetar primärt för att ackumulera rikedom utan för att skapa, förstöra och omorganisera människor.

En sådan samhällssyn står Graeber närmare än en ideologi enligt vilken arbete per definition är en dygd och måttet på framsteg är att världens utbud av varor och tjänster ökar med 5 procent per år. Den modellen har nått vägs ände. Frågan är därför hur man skall sakta upp och gå mot ett samhälle där människor kan leva mera med att arbeta mindre. Graeber talar för de icke-strävsamma fattiga. De skadar ingen. "Kanske vi borde tänka på dem som pionjärer för en ny ekonomisk ordning som inte omfattar den nuvarande tendensen till självutrotning".

Även Wahlroos lånar faktiskt sitt öra åt en inkomstöverföring i form av negativ inkomstskatt (besläktad med en medborgarlön) men förutsätter då att leverantörerna av tjänster som utbildning, sjukvård och välfärd är privata.

Men han anser att ökad fritid och den "kränkning av äganderätten" som beskattning innebär leder till långsammare ekonomisk tillväxt. Den innebär både mindre av livets goda och mera fattigdom, men också försvagat politiskt och internationellt inflytande. Ett sådant samhälle kan dock de duktiga fly genom att "rösta med fötterna". Wahlroos negligerar därmed de mänskliga relationer, "rötterna" som Graeber lyfter upp som viktiga komponenter i en mänsklig ekonomi. Detta är en uppenbar nyttofilosofi i John Lockes, David Humes och Jeremy Bentham och Adam Smiths anda. Wahlroos frågar om unga med många år framför sig inte kunde få fler röster än äldre, "som inte lär få åtnjuta så många år av den framtid som deras röstning är tänkt att definiera?"

* * *

Hur kan två uppenbart begåvade och belästa personer som Graeber och Wahlroos komma till så olika uppfattningar om det ideala samhället?

En del av förklaringen är skillnaden i metod och kunskapsteori. Antropologen studerar induktivt små samhällen, kultur, evolution och mångfald och tolkar data fenomenologiskt, som man skalar den legendariska löken. Ekonomen bygger aggregerade matematiska modeller för byte och bygger deduktivt "lagar" baserade på antaganden om individuell ra-

”Du förstår inte”

Samtal om förståelse i en novell av Solveig von Schoultz

Ordet ”förstå” förekommer ofta i våra försök att artikulera våra relationer till varandra. Vi vädjar om förståelse, vi anklagar varandra för brist på förståelse, vi försäkrar den andra att vi förstår eller protesterar att vi inte förstår, vi försöker förstå eller bli förstådda, eller vi ger upp försöken.

Vad är då detta vi kallar förståelse? Vilken roll har förståelse i mänskliga relationer? När filosofer tänker på förståelse tenderar de att tänka längs någongendera av två banor. Enligt det ena synsättet är förståelse en form av intellektuellt behärskande. Den som förstår är medveten om de lagar eller principer som gäller i ett sammanhang och är i stånd att tillämpa dem på det aktuella fallet. Det här synsätter verkar passa in till exempel på vad det är att förstå

ett spel eller en matematisk kalkyl, hur en dator eller bandspelare fungerar. Det andra synsättet går ut på att det föreligger någon typ av motsvarighet eller överensstämmelse mellan det som utspelar sig i medvetandet hos den person som förstår och den som blir förstådd.

Det senare synsättet kan verka lockande speciellt när det gäller frågor om mellanmänsklig förståelse, till exempel när det handlar om att förstå vad någon känner, upplever, tänker eller säger, men det förekommer också försök att passa in mellanmänsklig förståelse under den första föreställningen.

Vad jag vill hävda är att ingendera av dessa filosofiska föreställningar är särskilt användbar när det gäller att få en klar uppfattning om vad vi menar när

tionalitet (som psykologerna raserat många gånger om). Den ena är en trädgårdsmästare som odlar på naturens villkor, den andra en arkitekt som behärskar sina material och litar på sina beräkningar.

Det måste finnas även andra skillnader. Författarna kan återspegla ekonomiska och politiska intressen som de har anammat, eller representerar. Djupare kan det ligga en skillnad i världssyn, *Weltanschauung*. Wahlroos hämtar sin ideologi från de liberala nyttofilosoferna och elitisten Ayn Rand, vars mest kända hjälte mycket riktigt är arkitekt. Eller på närmare håll Lenita Airisto, som dock ännu inte eftersträvat någon identitet som baronessa eller aristokrat, ”vi få, vi lyckligt få, vi bröder alla” (Henrik V). Graeber ställer sig däremot konsekvent på de svagares sida.

Man kan tycka att allt är givet människan som lån (eller att hon roffat det åt sig) och att det är på tiden att hon börjar betala tillbaka sin skuld till naturen. Men man kan alternativt ”upprätthålla sin livsstil”, det som egennyttefilosoferna väsignar som nyttomaximering här och nu.

Jag har knappast lyckats dölja min egen preferens.

PER-ERIK LÖNNFORS

David Graeber 2011: *Debt. The First 5,000 Years*, Melville House, 534 s.

Björn Wahlroos 2012: *Marknader och demokrati. Uppbrott från majoritetens tyranni*, Atlantis, 485 s.

vi talar om förståelse. De fungerar som ett slags filter genom vilka vi betraktar de sammanhang där ordet förekommer, och de hindrar oss därigenom från att få en överblick över ordets verkliga användningar. Misstaget är att försöka identifiera något slags tillstånd eller process som ordet hänvisar till. I stället för att skära ut ordet ur de samtal i vilka det ingår och försöka fixera dess betydelse, borde vi fråga oss vad det är vi gör med ordet i de samtal där det används. Det här innebär samtidigt att fokus förskjuts från den förstående personens inre till dynamiken i relationer mellan människor.

Som ett exempel vill jag ta upp dialogen i Solveig von Schoultz novell "Även dina kameler"¹, och det sätt på vilket kontrahenterna använder ordet "förstå". Mitt intresse för novellen väcktes av skriften Jo. – Nej. Metodologiska läsningar av Solveig von Schoultz novell "Även dina kameler", en samling litteraturvetenskapliga analyser redigerad av Kristina Malmio.²

Kati och Tommi är nygifta, och berättelsen utspelar sig en kväll i deras liv. Skeendena återges huvudsakligen ur Katis perspektiv. De är hemma från Finland, men bor i Italien på ett resestipendium som Tommi fått för att kunna arbeta som fotograf. Kati har fått ett brev från sin syster, och Tommi vill veta vad det står i brevet. Till en början är Kati ovillig att återge det. Hon säger "Varför? Det inte sånt du förstår dig på." Han säger "Jaså? Går det över mitt förstånd?" och hon svarar "Nej men du tycker bara att det är tråkigt." Lägg märke till den karakteristiska växlingen mellan olika användningar av ordet "förstå". Tommi uppfattar eller låtsas uppfatta hennes yttrande som uttryck för att hon betvivlar hans intellektuella kapacitet. Kati försäkrar att hon bara är rädd för att han ska bli uttråkad, men samtidigt har man på känn att hon egentligen är rädd för hans hånfulla reaktion.

När hon läser brevet blir det uppenbart att Kati har en kraftig längtan till familjens sommarställe i

skärgården, till sin syster, till barndomen. Tommi verkar sakna förståelse för hennes längtan. Kati borde vara tacksam för chansen att bo i Italien – särskilt i den efterkrigstid i vilken novellen utspelar sig var utlandsvistelser ovanliga. Han ogillar att Kati refererar till sin syster med hennes smeknamn. Han gycklar med systrarnas jargong. Framför allt reagerar han på ordet "pråsk", som syftar på saker som inte utfaller som man hade önskat. Ordet är emblematiskt för Katis symbiotiska relation till sin syster. Tommi tycker att det är löjligt.

– Men pråsk betyder mycket mera, sa hon med samma förtvivlade noggrannhet som nyss, förstår du pråsk betyder –

– Jaja. Jag tror. Du behöver inte anstränga dej. Men tala hellre svenska är du snäll.

– Och fånigt låter det först när någon annan tar det i mun, sa hon och sänkte ordet pråsk ner i den gömma där det återfick sin hemkänsla och var tillgängligt bara för två. Det fanns en hel del därnere. Och hon hade lovat visa honom allt. Det löftet hade han krävt, redan i början. Allt öppet, klart och utan förbehåll. Lättnaden, när hon släppte ner ordet pråsk, var ett slags förräderi. Lättnaden, hemlig och snabb, just sådan den inte får vara.

– Jag försöker ju, sa hon hjälplöst. Sāja och förklara.

Hon tänker tyst:

När man har haft det så att ett ord är tillräckligt! Ett ord, det studsar vidare genom minnen och meningar som en boll och den andra tar lyra, den som vet.

Det var första gången flickan såg att ord inte orkar lyfta upp mera ur verkligheten än vad som rymts i små ynka korn. Att det lilla innehållet fort rinner ur dem, de blir tunna och fryser. En annan mänska säger de ingenting, knappast en själv, man känner inte igen dem: tomma fröhus. Och allt de lämnar orört, hela ängen av vad som hänt sedan man föddes, spelet av skuggor och spratt, det man knappast minns och det man minns alltför bra, den ängen är just precis så lång som avståndet till den man lovat tala om allt för.

Vid ett tillfälle säger Tommi: "Jag vill ha dej hel och hållen förstår du." Hon reagerar inte öppet, men för sig själv tänker hon: "Ja varför tar du mej inte hel och hållen?" Denna halvt outtalade dialog kris-

1 I Solveig von Schoultz novellsamling *Även dina kameler* (Schildts, 1965). Titeln innehåller en syftning på Första Mosebok 24:19.

2 Avdelningen för nordisk litteratur, Helsingfors universitet 2010. Novellen finns omtryckt där.

talliserar spänningen mellan Kati och Tommi. Han önskar att hon ska ge sig hän åt honom, lösgöra sig från barndomens band. Detta är delvis ett uttryck för svartsjuka; samtidigt kan man uppfatta det som ett berättigat krav på att hon ska engagera sig för deras gemensamma liv. Kati önskar för sin del att han ska ta henne som hon är, därmed också hennes känslor för sin tidigare familj.

Kati och Tommi utkämpar en kamp om formen på sitt förhållande. Frågan om förståelse har en roll i den här kampen. När hon band sig vid Tommi lovade Kati att inte undanhålla honom något. Men ett ömsesidigt band innefattar också rätten att bli uppfattad som den man är. Att bli förstådd innebär, kan man tycka, att man inte behöver förändras eller ge upp något; det är den som inte förstår som borde anstränga sig. Därför uppstår frågan: hur långt kan man utsträcka kravet på att bli förstådd? Och vem har fullmakten att definiera vad förståelse förutsätter? Det finns inga givna metoder att finna svaren på de här frågorna. Svaren utformas inom ramen för en relation.

Vi tycker kanske att Tommi inte anstränger sig tillräckligt. Kati hoppas att han ska kunna respektera det hon känner för sin familj och sin barndomsvärld, att han ska sluta driva med hennes relation till sin syster och deras koder. Att "förstå" henne skulle betyda att han förhåller sig ömhetsfullt eller i varje fall respektfullt till hennes barndom. Tommis svartsjuka verkar göra detta svårt för honom. Gång på gång protesterar han att han inte förstår Kati och hennes syster. I stället för att lämna deras relation i fred har han ett behov av att blanda sig i den, att få henne att inse att den värld hon bebor tillsammans med sin syster är barnslig och löjeväckande, inte något han kan förväntas ha förståelse för.

Eller rättare sagt erbjuder han henne en förståelse hon inte önskar sig. Han framkastar tanken att systrarna står varandra så nära därför att de förlorade sin mor tidigt. Längre fram antyder han att Katis känslsamhet beror på att hon är gravid. Detta är givetvis inte det slags förståelse hon önskar sig. Han framställer hennes behov och önskningar som symptom, inte som något som kan tillerkännas auktoritet på sina egna villkor: hon bör bli föremål för medlidande eller terapi snarare än respekt. Samtidigt uppfattar man att han inte menar allvar med

detta: detta sätt att framställa Kati ingår i hans taktik för att, så att säga, omdefiniera henne. I stället för att acceptera henne som hon är bagatelliserar han hennes känslor.

Men om Tommi vägrar att ge Kati den förståelse hon behöver, kan man fråga sig om inte hon kräver för mycket. Hon önskar inte bara att han ska respektera hennes barndom. Hon omfattar en ouppnåelig måttstock för förståelse: den närhet hon en gång i tiden delade med sin syster. Detta är kanske en reaktion på hans brist på respekt. Hon flyr in i vad man kan kalla en form av existentiell solipsism – en metafysiskt legitimerad flykt från öppenheten: "Ingen kommer någonsin att förstå mig som min syster gjorde; jag kommer att för alltid vara ensam." Det här kommer också till uttryck i vad man kunde kalla hennes pseudo-solipsistiska syn på språkförståelse: idén att jag bara kan göra mig förstådd av någon ifall vi två delar ett helt liv.

Tommis oförmåga att leva upp till detta ideal blir för henne ett alibi för att dra sig undan: i själva verket är det en lättnad om hon kan sluta bekymra sig om hans förståelse. Hade hon verkligen engagerat sig för relationen till Tommi hade hon upprättat nya förtroeligheter i stället för att längta tillbaka till dem hon delade med sin syster.

Här aktualiseras novellens titel. I Första Mosebok skickar Abraham sin tjänare för att finna en hustru för sin son Isak. Tjänaren beger sig till en brunn dit kvinnorna kommer för att ösa vatten, och han ber Gud om ett tecken: när tjänaren ber om vatten ska den kvinna Gud har utsett säga: "Drick; dina kameler vill jag ock vattna" – därigenom visar hon sig beredd att anstränga sig extra för att uppfylla den resandes behov. I novellen ger Kati Tommi en sista chans: hon prövar honom genom att säga: "Förstår du ibland blir det bara pråsk fast man försöker vara så bra man kan. Bara pråsk förstår du." Men han reagerar inte med det försonliga leende hon hade hoppats på, utan säger med plågad röst: "Katja, kan du inte sluta upp med de där barnsligheterna?" – "Inget vatten för kamelerna" mumlar hon för sig själv.

Kati och Tommi försöker bygga upp ett gemensamt liv men de stöter på svårigheter på grund av den självupptagenhet som så ofta fördunklar mänskliga relationer. Båda utövar vad man kunde kalla

ett slags emotionell imperialism. Ställd på sin spets gäller frågan: vem av dem ska få rätten att definiera sig själv i äktenskapet? Ordet "förstå" intar en central plats i det sätt på vilket deras berättelse utvecklar sig. I Tommis fall har det en öppen roll. När han deklarerar att vissa teman i Katis emotionella historia är barnsliga, så försöker han omforma hennes känslor så att de ska motsvara hans föreställning om en hustrus känslor. Här spelar hans svartsjuka uppenbarligen in.

Katis förhållningssätt är kanske mera förslaget. Hon förefaller vädja om Tommis förståelse. (Det är för övrigt anmärkningsvärt att hon inte säger eller tänker något om att förstå honom.) Men hon förbehåller sig rätten att definiera vad denna förståelse förutsätter. När hon reflekterar över sin oförmåga att förmedla vad ordet "pråk" betyder för henne och hennes syster, tycks tankar om förståelse som inre representation spela in. Tommi kommer aldrig att förstå henne eftersom de inte har ett gemensamt förflutet, och eftersom ordet aldrig kommer att vara förbundet med samma associationer för honom som för systrarna. (Här är det givetvis inte de verkliga associationerna i psykologisk mening som är viktiga, utan vetskapen om den gemensamma historien.) Den existentiella solipsismen blir för henne en ursäkt för att hålla avstånd till sin man. Man kunde rentav säga att hon hävdar sin rätt att vara oförstådd.

Leds Kati här vilse av en filosofisk bild av förståelse? Snarare är det tvärtom: de motiv som driver henne är de som samtidigt ger drivkraft åt den filosofiska föreställningen om solipsism och om förståelse som inre representationer.

Vad novellen illustrerar är den mångfald roller ordet "förstå" kan ha i våra samtal. Ordet undflyr våra försök att identifiera en betydelsekärna. Huruvida det var von Schoultz avsikt att visa detta vet jag inte. Som skicklig novellist avlyssnar hon mänskliga samtal utan förutfattade meningar. Frågan är om vi kan känna igen våra sätt att samtala i Katis och Tommis. Genom hela samtalet studsar Katis och Tommis repliker från varandra som biljardklot. Samtalet är en serie övergångar från ett språkspel till annat, likt övergångar mellan tonarter i ett musikstycke.

Sådana övergångar är vanliga i mänskligt umgänge. Ord som "förstå" kan ofta vara den vändpunkt kring vilken sådana övergångar sker. De kan vara lekfulla, skämtsamma, eller, som i det här fallet, uttryck för Tommis strävan efter att styra eller för Katis strävan efter att dra sig undan.

I samtalet om brevet skedde det en växling mellan att "inte förstå" i betydelsen att något överstiger ens fattningsförmåga, i betydelsen att inte ha behållning av något och i betydelsen att inte ha något till övers för en sak. I Katis reflektioner därefter vävs frågan om vad det är att förstå ett ord samman med tankar kring tryggheten i det samförstånd en lång gemensam historia erbjuder. Orden "förstår du" i Tommis replik "Jag vill ha dej hel och hållen förstår du" kan å sin sida uppfattas som en vädjan, ett försök att få Kati att förhålla sig förståelsefullt till hans påstridighet – för all del kan de också innebära ett försök att inskräpa vad han kräver av henne. Katis längtan efter att bli förstådd innebär en önskan om att bli omfattad som den hon är, medan den förståelse Tommi erbjuder henne är ett slags overseende grundat i en psykologisk diagnos.

Det kunde vara en intressant övning att på varje ställe där ordet "förstå" förekommer i novellen byta ut det mot ett annat ord som i det sammanhanget uttrycker detsamma; eller också att fråga sig vad motsatsen i varje enskilt fall vore. Det skulle från fall till fall bli olika ord – det anmärkningsvärda är att ordet "förstå" eller "inte förstå" går att använda i alla dessa fall. Detta är inte bara en tillfällighet i svenskan, utan något liknande gäller till exempel i finska, engelska, tyska eller franska. Här ser vi språkets förmåga att med sparsamma resurser tillhanda-hålla en nära nog oöverskådlig mängd distinktioner. För att bli varse detta måste vi ge upp strävan efter att finna en enhetlig betydelsekärna bakom användningen av ordet "förstå". Samtidigt ska vi inte underskatta betydelsen av att vi använder samma ord i de olika fallen.

Hur förhållandet mellan Kati och Tommi fortsätter lämnas emellertid öppet. Han klär av henne och bär henne till sängen. Men allt tyder på att erotikerna här erbjuder flykt, inte försoning.

LARS HERTZBERG

Till Atos Wirtanens lov – reflektioner över en vänbok

För några år sedan åtog jag mig att skriva en översikt över filosofin i *Nya Argus* för tidskriftens 100-årsskrift (*Ögonen upp!*, 2011). Jag insåg snart att varken tiden eller utrymmet räckte till för att få med alla inslag som i någon rimlig mening kunde betecknas som filosofiska under ett helt sekel. I stället försökte jag jobba utgående från skarpa kriterier för vem som kunde räknas som filosof, baserade på filosofiska bibliografier och lämpliga akademiska meriter. Till slut lämnade jag ändå plats för en mera obestämd grupp av humanister och kulturpersonligheter, som inte kunde räknas till de egentliga yrkesfilosoferna. Till dem hörde också Atos Wirtanen, om vilken jag inte visste mycket mer än att han hade en anknytning till *Ny Tid* och ofta betecknades som filosof – samt, givetvis, att han stått som förebild till Snusmumriken (det vet ju alla). I min artikel kom den enda referensen till Atos att bli en not om hans strävan att återupprätta Nietzsche, som han upplevde att hade misskrediterats genom kopplingarna till naziideologin. Den nyutkomna boken *Atos, en vänbok* (PQR, 2012), ger mig tillfälle att fylla ut ihålligheterna i min kunskap om Atos, men också till några mera allmänna reflektioner utgående från Atos liv och hur man väljer att återberätta sina minnen av honom. Jag skall också fundera lite på frågan om att göra filosofi på olika sätt och med olika bakgrunder.

Även om boken handlar om Atos Wirtanens liv och person, kan den inte ses som en regelrätt Atosbiografi. Bakgrunden är en glad fest på Finlands svenska författareförening, där en grupp vänner av Atos beslutit sig för att göra någonting för att bevara hans minne, ”Atos får inte glömmas bort!”. I boken får sedan ett antal personer som beskrivs som vän-

ner, forskare och intellektuella valfränder ge sin syn på Atos. Till vännerna hör personer som Claes Andersson, Yrsa Stenius, Birgitta Ulfsson, Christina Andersson, Bengt Ahlfors och Elisabet Hermodsson. Genom att återanvända gammalt material har man också fått med redan avlidna vänner som Tove Jansson – och, faktiskt också, Atos Wirtanen själv, som deltar friskt med hela två bidrag till volymen. För det tydligaste forskarperspektivet står Svante Lundgren med sin artikel om Atos modiga insatser för de judiska flyktingarna under kriget.

Balansen mellan de olika infallsvinklarna är kanske inte helt lyckad. För den oinitierade läsaren blir de många personliga hågkomsterna lite som att i egenskap av tillfällig gäst åhöra en räckta festtal på en bemärkelsedag. Till bokens särdrag hör också de många skildringarna av Atos ungdomsår, de är minst fyra till antalet (inklusive ett bidrag av Atos själv). Det blir en upptakt till någonting Stort, som sedan verkar trampa vatten då Atos betydelse inte behandlas lika utförligt, med undantag för just Lundgrens artikel och det som kommer fram om Atos roll i den finländska politiken i Alf-Erik Helsings redogörelse om antagonismen mellan Atos och K-A Fagerholm. Mest saknar jag kanske en mera ingående analys av Atos insatser som författare och filosof (jag skall återkomma till detta).

”Att få en helhetsbild av en så komplex människa som Atos Wirtanen är nästan omöjligt”, skriver Gustaf Widén i Förordet. I en bok vars uttalade avsikt är att hylla sitt objekt kan skapandet av en helhetsbild med alla dess grumligheter knappast heller uppfattas som själva avsikten. Det är lite synd eftersom en människa onekligen blir som mest levande till de

delar hon lyckas bryta mot våra förväntningar och ideal för det konsekventa. Då vi anar att det finns någonting egentligt vi inte förmår fånga, som både fascinerar, men också kan skrämman. Till de mest intressanta passagerna i boken hör därför Claes Anderssons konfrontation med Atos minnestal till Stalin – ”Han låter övertygande, uppriktig. Men han måste ju ha vetat! Han hade all tänkbar information! Hur var de möjligt?”, utbrister Andersson. (Jämför här också Svante Lundgrens artikel, där det klart framgår att en del av de judar Atos Wirtanen hjälpte faktiskt flydde undan Stalins utrensningar.)

Jag lyssnar också till minnestelet, som finns lagrat i arkivet på svenska.yle.fi, och slås kanske mest av hur tydligt man hör att Atos läser innantill. Det får mig att leka med tanken att staplandet och det tydliga prasslandet då han vänder sida är avsedda som en signal om att han inte själv helt står bakom det sagda. Det är också anmärkningsvärt att flera av smärtpunkterna skippas i talet – som det upprivande 30-talet och att Sovjet nyligen varit i krig

med Finland. Ändå kan man inte undgå intrycket av att det, allra minst, finns någonting överslätande i attityden till Stalin också i det Atos publicerat på annat håll (se till exempel det avslutande kapitlet i hans *Politiska minnen* från 1973). Men hur skall vi se på saken, om opportunism, bristande civilkurage och ignorans är uteslutna (allt enligt Andersson), samtidigt som det mot bakgrunden av Atos övriga gärningar synes otänkbart att han helhjärtat givit sitt stöd för den verkliga Stalin? Det måste finnas ett femte alternativ som vi av någon anledning har svårt att se. Handlar det i sista hand om en återspeglings av att han så tydligt fixerat Hitler som sin fiende? Eller kanske ändå bara om idealismens kraft att försköna?

Boken innehåller många roliga berättelser om Atos, som alla konvergerar mot bilden av Atos som en originell, men sympatisk gestalt. Den fylligaste berättelsen är Elisabet Hermodssons beskrivning av hur det gick till när Atos utan gängse tillstånd kom

på besök till Fårö. Min egen favorit är kanske ändå Christina Anderssons historia om en middagsbjudning, under vilken Atos plötsligt avvek från bordet för att senare återfinnas i badkaret med husets yngsta dotter. Samtidigt kan jag inte låta bli att fundera lite över vad det egentligen är som gör att vi så gärna sammanfattar våra minnen just i anekdotens form? Delvis måste det väl vara för att anekdoten är så lätt att dela med andra och dela med sig av, läsaren vill hellre bli road än att tvingas blicka in i någonting pinsamt och privat (som den hysteriska scen kring badkaret man särskilt i dag kunde tänka sig). Ändå ter sig anekdoten nog inte alltid som det sannaste sättet att återberätta ett händelseförlopp – eller tror någon på allvar att det i slutet på 60-talet gick att lura ens i Fåröborna att den sovande

*Den som är sig själv en börda finner stundom
lättnad i att bära andras.*

* * *

*Från sublimt till löjligt är det blott ett steg men
icke vice versa.*

* * *

Om din sanningskärlek bjuder dig ljuga, gör det.

* * *

*Aforismen är den axiomatiska satsen. Kan den
bevisas, är den ingen aforism.*

* * *

*Människor som mycket lätt blir intima med sina
medmänniskor, kan inte bli det med sig själva.*

Atos som smugglades in på ön var en bjära (ett slags övernaturligt väsen). Det kommer för mig att anekdoten också kan ha en försonande funktion – genom att lyfta fram det älskvärda hos en person eller det komiska i en situation, som man också kunde betrakta annorlunda (människor som gärna berättar anekdoter om sig själv blir här särskilt intressanta).

Som författare och filosof nådde Atos ingen större publik. I *Politiska minnen* skriver han själv utförligt om hur det känns att ”dränka böcker i tomrum” och försöker inte dölja sin bitterhet särskilt över det mottagande han, som filosofisk autodidakt, fått av yrkesfilosoferna – ”De statsanställda tänkarna har en ofta dokumenterad oförmåga att begripa oss freelancerfilosofer”, klagar Atos. I *Atos, en vänbok* uttrycker Gustaf Widén det betydligt krassare då han lugnt konstaterar att Atos närmast sågs som en ”privatlärd pellejös” inom den akademiska filosofin. Det är synd att det inte har gått att hitta någon som skulle ha skrivit mer om just detta. Frågan om spänningen mellan det akademiska och det icke-akademiska saknar nämligen ingalunda intresse för just filosofin, samtidigt som det också går att hitta andra spännande infallsvinklar till Atos filosofiska produktion.

Det är lätt att formulera vilket problemet med den självlärdade filosofen är, men betydligt svårare att se vad allt det innebär. Det handlar, kort sagt, om att arbeta utan kritisk insyn. Därmed finns det inga yttre korrigeringsmekanismer för hur autodidakten tänker eller tolkar. I själva verket saknas hela den akademiska socialisationen där den kritiska processen internaliseras. Autodidakten kännetecknas därför ofta av en uppförstorad vördnad för det skrivna ordet, som kan avse både De stora filosoferna, som

*Man bör vara döv för mycket för att kunna höra
det tystaste.*

* * *

*Endast den som är fullkomligt innerlig och öppen
förblir ogenomskådbar ända till slutet.*

* * *

*Den geniala politikerns finaste, sista konst och
hemlighet: att vilseleda genom absolut ärlighet.*

* * *

*I grunden är geniet ej annat än växande. Alla är vi
genier under vår barndom och ungdom, överhuvud: så länge vi växer!*

* * *

*Det finns nationalskalder men inga nationalfilosofer:
det nationella är hos filosofen en brist, en svaghet, en filosofi.*

den egna produktionen. Atos sätt att skriva om Nietzsche är talande nog. Nietzsche är ”den ande som diktade Zarathustra” och hans kritiker ”jagar örnen med flugsmälla”. Då Atos klagar över filosofi-professorernas bristande intresse för hans egna verk handlar det åter nog mindre om att han önskar deras uppbyggliga kritiska kommentarer än om att han helt enkelt saknar deras erkännande (stoltheten över att ha fått ett uppskattande brev från självaste Thomas Mann unnar jag honom gärna).

Ändå är det här inte riktigt hela historien. I akademiernas kritiska processer ryms också onekligen ett element av likriktning, som också kan uppträda som en svårighet att ta till sig en text som inte konformerar till det rådande paradigmet (vilket, måhända, kan te sig just som ett ”pellejönseri”). Att tänka tydligt och klart är ingalunda heller alltid precis

detsamma som att tänka självständigt. Det intressantaste med den filosofiska autodidakten är kanske ändå den annorlunda, mera livsintegrerade, väg han kommer att följa till sina källor och sina frågeställningar, i jämförelse med en mera traditionsfixerad akademisk bana. Vilket uttryck tar just denna skillnad i tänkandet och skrivandet, om man försöker bortse från ren yrkesfilosofisk kompetens?

För den som har en håg för frågeställningar i den här riktningen rekommenderar jag gärna just Atos Wirtanen och särskilt hans verk *Tekniken, människan, kulturen* (1959), som är en framställning av den historiska utvecklingen där tekniken ges en avgörande betydelse. Jag bjuder också gärna på jämförelseobjektet. Vid ungefär samma tidpunkt påbörjar Georg Henrik von Wright ett inte helt olikt projekt med en serie essäer, som bland annat publiceras i *Nya Argus* i början på 60-talet och senare kommer att ingå i *Humanismen som livshållning* (1978) under rubriken "Naturen, människan och den vetenskapligt-tekniska revolutionen". Åtagandet kulminerar i verken *Vetenskapen och förnuftet* (1986) och *Myten om framsteget* (1993). Slutsatserna de bägge tänkarna drar är mycket olika. Medan Wirtanen ser teknologin som den kraft som slutligen skapar "betingelserna för det fria och humana samhället", ser von Wright den tekniska rationalitetens dominans som själva roten till den moderna människans onda. Även om det knappast kan råda någon tvekan om att von Wrights beskrivning filosofiskt är långt mera sofistikerad än Atos Wirtanens, finns här en rad kontextuella frågor som inte saknar intresse. Hur påverkades till exempel Atos tänkande av att han också

levde ett politiskt aktivt liv? Bär von Wrights tankar åter spår av att han inte gjorde det?

Den positiva överraskningen i mitt korta bildningsprojekt med tema Atos var onekligen aforistiken. Även om Claes Andersson nog poängterar att Atos aforismer tillhör de starkaste som skrivits på svenska i vårt land, tycker jag kanske inte att aforismerna som återges i *Atos, en vänbok* gör honom full rättvisa. Till en del kan det bero på att man, i enlighet med bokens tema, valt att publicera hans mest självbiografiska aforismer. Jagformen lämpar sig kanske överhuvudtaget inte så bra för aforismer, i Atos fall vill de åtminstone bli, ja, lite pompösa? ("Var jag icke en droppe morgondagg i en värld av sot och damm?") . Som bäst är Atos aforismer däremot både insiktsfulla och välformulerade. De väcker också den viktiga, men försummade, frågan om aforismen som filosofisk uttrycksform.

Jag finner det därför särskilt lämpligt att avsluta med en egen favorit ur *Aforistik i urval* (1965), som inte bara lodar aforismens väsen, utan också lyckas fånga någonting av det väsentligaste i en filosofisk tanke.

Att bereda läsaren glädjen av igenkännandets överraskning är charmen hos den äkta aforismen.

BERNT ÖSTERMAN

*De citerade aforismerna återfinns i samlingen
Aforistik i urval, Söderström 1965.*

ETT URVAL ARTIKLAR OCH ETT KOMPLETT **REGISTER** ÖVER
INNEHÅLLET I ARGUS OCH NYA ARGUS SEDAN 1907 HITTAR
DU PÅ WEBBEN:

www.kolumbus.fi/nya.argus/Arkiv

Bolsjevikerna kommer! Krigsminnen från Kymmene bruk

”Jumalauta ryssä tulee!”

Jag minns det inte, men enligt familjetraditionen var detta vad den fyraåriga Cita hojtade när hon rusade iväg till bombskyddet. Tiden var sommaren 1943 och platsen Nynäs gård utanför Heinola där familjen tack vare en forstmästarmorfar var evakuerad. Vi bodde i Kuusankoski, betydligt farligare på grund av närheten till Kouvola, ständigt bombhotad järnvägs-knutpunkt.

Rädslan för Kouvola återkommer också i Brita von Troils dagbok från krigsåren 1939–1944 som hon själv kallade ”Kymmene-Troilarnas krigsupplevelser”.

Brita von Troil (1902–1988) betraktade inte själv sitt ”alster” som en bok; *Bolsjevikerna kommer!* har redigerats av sonen Sten von Troil som också står för översättningen *Ryssät tulevat!* – båda utgivna på Sahlgrens förlag.

Brita von Troils upplevelser utspelar sig huvudsakligen på Kymmene bruk. Vi möter familjen von Troil, pappa, mamma och tre barn samt ett stort antal släktingar, vänner, bruksbor och anställda i familjen.

Under senare år har det publicerats flera skildringar av detta samma Kymmene bruk, skrivna av sådana som har tillhört den svenskspråkiga tjänstemannaklassen. Det har varit intressant läsning, i synnerhet för den som själv har erfarenheter av bruksliv, men jag har saknat något mera (själv)kritiska synpunkter på en tillvaro, i vilken den språkliga tillhörigheten så gott som genomgående bestämde också klasstillhörigheten.

Pappersbruket Kymi OY – Kymmene AB (numera en del av UPM Kymmene) var den dominerande arbetsgivaren i Kuusankoski och liksom på andra bruksorter upprätthöll Bolaget skola, sjukhus och bostäder för de anställda. Språket i tjänstemannafamiljerna var på några undantag när svenska, det var ingenting märkvärdigt med det, tyckte vi, och jag var ganska stor innan jag undrade hur det kom sig att bara svensk-

språkiga spelade tennis. Att en del agg mot svenskan har sina rötter i bruksmyllan, tror jag vi får räkna med. Visst var vi svenskatalande bättre folk.

Det tycker också Jyrki Iivonen som recenserade *Ryssät tulevat!* i *Helsingin Sanomat* (6.12.2011). ”Kun herrasväki näki nälkää” (När herrskapet svälte) rubricerar han sin recension som innehåller smått ironiska slängar om språkfördelningen på bruksorterna och om det svenskspråkiga herrskapet von Troils liv under kriget. Familjen upplevde visserligen både hunger och rädsla, skriver han, men kom ändå jämfört med andra finländare ganska lindrigt undan – det tyckte förövrigt också Brita von Troil själv. Jyrki Iivonens slutomdöme om boken är dock positivt: den som är det minsta insatt i Finlands närhistoria sugas med av skildringen i *Ryssät tulevat!*

Jag håller med och jag saknar inte en analys av förhållandet mellan språk och klass i den här boken. Här har kriget och dess hotande närhet den självklara huvudrollen. Men det hindrar inte att jag tycker att det kunde ha gallrats lite i texten. Boken skulle ha vunnit på om en del av den mycket detaljerade vardagsskildringen hade strukits. Nu vacklar mitt intresse ibland och jag tappar bort mig i upprepningar som skildrar de många personer och händelser som inte känns så väsentliga för berättelsen.

För Brita von Troil är klass- och språktillhörigheten en självklarhet, men finskan är i sig inget problem. I likhet med de flesta andra svenskspråkiga på bruket talar hon finska och sammanhållningen mellan språkgrupperna är självklar under kriget – de karelska och ingermanländska flyktingarna togs också emot på ett för dem begripligt språk. Men det betyder inte att Brita inte skulle notera klasskillnader: hon upplever att ”den bildade klassen” klarar matbristen bättre genom alla krigsåren, mycket på grund av kontakter men också för att de hade större förmåga att hushålla med det som fanns. De hade ”kanske mera fantasi och mera kunskaper i matlagning”, skriver hon.

Åtföljda av rykten och rädsla för ryssen kommer bristen på mat, kläder, bensin och andra förnödenheter krypande redan i september 1939. Då ”började också hamstringsflugan angripa folk”. Men Brita och bästa väninnan Brita von Koskull ”försökte leva efter våra principer och hamstrade heller ingenting som kunde skada någon. Några futtiga trådrullar köpte vi

och ett par tvålar, men allt detta i så barnsligt små mängder, att vi enbart på skämt kunde kalla det för hamstring. Vi hörde att helsingforsborna var som galna. Allt hamstrades: mat, tyger, tvättmedel, kort sagt allt. Det var köpraseri, ja panik”.

Den lite raljerande ton med vilken Brita von Troil beskriver sitt eget hamstrande kompletteras av bilden av en person med stark ansvarskänsla och moral och vilja att vara nyttig och ställa upp för de krigsdrabbade. Under hela krigstiden arbetar hon som lotta på hemmafronten, hon plågas av vilja att vara närmare fronten men inser att hennes hälsa inte skulle tåla det. Hon sitter på brukets systuga tillsammans med bland andra Inge Kyrklund, mamma till författaren Willy Kyrklund. Hans ord ”Jag söker den fråga på vilken människolivet är ett svar”, skulle säkert ha vunnit gehör hos den litterärt kunniga och engagerade Brita von Troil.

Jag vet att jag smålog smått overseende när jag som tonåring upplevde tjänstemannafruarnas syförening på Klubben, såg det som ett lättsamt tidsfördriv för kvinnor som nästan utan undantag inte var yrkesarbetande. Men under krigen var deras insats i högsta grad välkommen och välbehövlig, liksom alla andras. ”Finska folkets kvinnor hade gripits av stickningsraseri. Överallt stickades det, i kantiner, i skyddsrum, i hem”, skriver Brita. Det blev soldatvantar, knävarmar och halsskydd. De kallades ”äidinkulta” och skickades i paket till ”den okända soldaten” vid fronten. Efter fredsslutet i mars 1940 arbetade syföreningen för att samla pengar, kläder och husgeråd åt de drabbade familjerna i de östliga gränssocknarna. Evakueringen från Karelen ges en ingående beskrivning genom personliga möten.

Förutom känslan att inte räcka till som lotta, plågas Brita von Troil av oro för barnen – ska man försöka få dem över till Sverige? Så blir det också senare, men i början av vinterkriget får sommarhuset Mustiniemi duga. Den 13-åriga Pi blir lärare för 8-åriga Trolle som lär sig läsa bland annat ”Fredrik Ståls Änglar”. Äldsta dottern Mi är flicklotta genom hela krigstiden och det är självklart att hennes upplevelser också plågar mamma Brita.

Kölden krigsvintern 1940 upplevs hård på Mustiniemi. Huset håller inte värmen ”i alla knutar hade vi tjockt med rimfrost. Och i den där radion stod, drog det inte, där blåste det”, får vi veta.

Radion är oersättlig som öga och öra mot resten av världen – det är radion som berättar om det bittra fredsslutet 13 mars och småningom om tyskarnas inmarsch i Danmark, Norge, Belgien och Holland. ”Jag greps ibland av förtvivlan: Stäng dörren, jag kan inte höra på den där radion”, skriver Brita.

Men livet gick inte att stänga av; fortsättningskriget bryter ut i juni 1941 och Brita von Troil noterar att stämningarna under vinterkriget var mera solidariska och fosterländska men – ”det gick bra för de våra i kriget. Redan 9 juli hade Salla återerövrats. Längs hela östfronten gick det framåt”. Och enligt högkvarterets dagorder 3 september hade rikets gränser uppnått i hela sin utsträckning. Karelen var återerövrat och nu skulle finska armén gå vidare. 30 september var allmän flaggdag: Äänislinna – Petroskoi intogs. På hemmafronten fortsatte umbärandena, matbristen drabbade alla, också dem som hade möjlighet att ”hamstra” och inte hade ekonomiska svårigheter – vi får noggranna beskrivningar av var man kan hitta vador, vad man kan hitta och av fantasifulla knep som att koka kaffe på maskrosrötter m.m. När jag läser tänker jag att detta kan tjäna som en överlevnadsguide för framtida kriser.

Familjen von Troil magrar och drabbas av sorg: bästa vännen Willy von Koskull stupar. Maken Knut, Pulle kallad, köper graven bredvid för att vännerna skall vara nära varandra även i döden. Också läsaren sörjer: vilken vacker vänskap och vilka intressanta samtal; som det om valet mellan pest och kolera, Hitler eller Stalin? Något svar får vi inte, men en ingående bild av stämningen i landet i vilken tidningsutdrag och radioinslag kompletteras av personliga reflektioner.

Brita von Troil skriver:

Under de första månaderna av år 1942 hade vi på Kymmene inga direkta krigsupplevelser att tala om. Det var bara radion och tidningarna som påminde oss om vad som hände ute i världen. Brita [von Koskull] kom så gott som varje kväll på te. Hon kom ensam – saknaden efter Willy var tung. Livet hade blivit allt mera glädjelöst och krasst. Ungdomen hade förlorat sina illusioner och folk-moralen gick ohjälpligt neråt. Man fångade var glättig stund i flykten. Därför glädde vi oss över den stundande 50-årsdagen.

Vi får en ingående skildring av Pulles 50-årsdag och förstår förutom vilken viktig ställning denne princip-faste man har på Bruket, hur viktigt det är att samla anställda, släkt och vänner till ett sjudundrande kalas – kriget till trots.

Våren 1942 blir Brita von Troil ansvarig för ortens barntransporter till Sverige, 181 barn åkte från Kuusankoski. Några av de barnen mötte jag fem år senare i den svenskspråkiga skolan på orten. Jag minns särskilt Anneli som skrev i mitt minnesalbum: "Du rä den vakraste fåkelen såm rä på himelen". Nej, det var inte lätt att komma tillbaka till ett helt finskspråkigt hem utan att där kunna få den minsta hjälp med språket i skolan. Men Brita von Troil är upprörd över bristen på tacksamhet och över misstänksamheten mot svenskarna som man trodde att ville lägga beslag på de finska barnen. Det här är ju en fråga som har dryftats mycket senare, nu i synnerhet ur barnens synvinkel och det är därför givande att läsa en tidsskildring från "den andra sidan" – av en av dem som deltog i beslutet om transporter.

År 1943 var Brita von Troil svårt sjuk i sviterna av en blindtarmsoperation, det ledde till att dagboksanteckningar från året så gott som saknas. Händelserna 1943 återges i stället av sonen Sten "Trolle" von Troil. Hans skildring har givetvis en annan vinkling; vi upplever året genom en 11-åringens klara ögon: umgänget med ryska krigsfångar, kräftfiske, kaninskötsel och sparvskytte med luftgevär. Och liksom han i sin redigering förtjänstfullt kompletterar sin mammas skildring med annat tidstroget material, gör han det också beträffande sitt eget år.

1944 är Brita von Troil återställd. Hennes dagbok beskriver februaribombardemanget av Helsingfors, hon var på besök i staden och satt upprepade gånger i bombskydd tillsammans med husgrannar. Vi får också läsa om hur hon tar emot ett sällskap ingermanländska flyktingar på Kouvola station:

Det behövdes inga igenkänningstecken, jag skulle bland hundratals människor ha kunnat säga att dessa var ingermanlänare. De var klädda som jag mindes kvinnorna i Ryssland, då jag var där som barn. De hade en schal knuten om huvudet och en kort, stoppad kappa ovanpå en lång vid kjol samt filtstövlar på fötterna.

Ryssarnas genombrott på Karelska näset 10 juni 1944 tar vi del av genom *Hufvudstadsbladet*: "Ryssarna har inlett allmän offensiv på Karelska näset".

Den sommaren möts Troilarnas och mina vägar. Jag åkte till Sverige, till samma ställe där sonen Trolle von Troil bott två år tidigare. Och det var inget dåligt ställe som tack vare släktförbindelser föll på vår lott, Wapnö slott i Halland. Till råga på allt hade jag både mamma och två bröder med mig, så någon sorglig krigsbarnstillvaro med längtan hem kan jag inte vittna om.

Mamma var en livlig brevskrivare, Brita von Troil var en av hennes brevvänner och jag kan nu läsa mammas beskrivningar av herrgårdsliv med bjudningar och människor i eleganta toaletter. Men jag läser också om hennes arbete med städning och tvätt, det tog på krafterna och det var ofta tröttsamt att ställa upp på de fina baler som värdfolket ville se henne på. När vapenstilleståndet slöts i september var hon sjuk, och när hon fick höra om villkoren, blev hon så utom sig att hon svimmade.

Det minns jag, och jag minns också femåringens övertygelse om att det här var någonting som de snälla svenskarna som stod omkring oss inte förstod någonting av.

Brita von Troil avslutar sina minnesanteckningar med redogörelser för den tunga hösten 1944. Hon upplever Lapplandskriget genom personliga intryck som getts av släkt och vänner på plats. Hon lyssnar på inrikesminister Ernst von Born som läste upp villkoren för vapenstilleståndet 19 september, och skriver: "Jag glömmmer aldrig den kvällen då jag satt ensam i vardagsrummet och hörde på radion. Jag fick en underlig känsla. Det var som om en mur sakta steg upp mellan Finland och västerlandet".

Den 23 november sörjer Brita von Troil lottarörelsens upplösning. "Det var som att vara på en begravning", skriver hon, " – som att jordfästa en kär vän. Jag tog fram min lottadräkt och avlägsnade 10-årsmärket, kursstjärnan och avdelningsbandet och lade dem tillsammans med nålen i en ask, som jag hoppades kunna förvara som ett minne för kommande generationer".

Kommande generationer kan nu möta Brita von Troils allvarliga ögon där hon sitter iklädd sin lottauiform på omslaget till *Bolsjevikerna kommer* – redo

Läsaren ska inte ha något fotfäste

Haruki Murakami (född 1949) är Japans kanske berömdaste författare av idag. För svenska läsare är han känd bland annat för romanerna *Fågeln som vrider upp världen*, *Kafka på stranden*, *Sputnikälskling* och *Norwegian Wood*. De flesta böckerna har sin ena fot i fantasyn, och den andra i en mycket detaljerad och exakt realism. Ju längre man kommer i texten desto mer tenderar det fantastiska att ta över. *Norwegian Wood* skiljer sig från de andra genom att den är en nästan helt realistisk berättelse, utan att i alla fall för mig innehålla mindre magi än de andra.

Under det senaste året har två romaner av Murakami utkommit på svenska, skickligt översatta av Vibeke Emond. Jätteromanen *IQ84*, som låter fantasin få arbeta mer än de flesta böcker kan, och den korta men inte speciellt täta *Efter mörkrets inbrott*.

Det finns författare vars böcker man gärna läser efter varandra, för att man stegvis hittar nycklar till gåtor de tidigare har lämnat, eller för att man på annat sätt får en fördjupad upplevelse av dem. Jag försöker komma fram till om det här gäller Murakami eller inte. En bloggare som kallar sig "marjis" skriver på sidan *Kirjamiellellä* att hon, medan hon läste *Kafka på stranden*, undrade om det ska gå att knyta ihop alla trådarna, men att hon när hon kom till slutet inte ens tyckte att det var nödvändigt.¹ Murakami, som har det antika Grekland som ett av sina stora in-

¹ <http://kirjamieli.blogspot.fi/>

att berätta för oss om livet på en bruksort under andra världskriget.

CITA REUTER

Brita von Troil: *Bolsjevikerna kommer! Livet på en bruksort under andra världskriget*. Sahlgrens förlag, 2010.

– *Ryssät tulevat!*. Övers. Sten von Troil. Sahlgrens förlag, 2011.

tressen, är inte aristotelisk när det gäller sina romaner. Det finns många öppna trådar. Hans fans är av allt att döma de som tycker om det här konceptet, medan de mera tveksamma läsarna önskar att den annars så obegränsat påhittiga författaren också kunde ha hittat på ett sätt att låta alla elementen falla på plats. Själv brukar jag sträckläsa böckerna tills det är några tiotal sidor kvar och sedan bli lite mindre ivrig.

IQ84 består av tre delar och har i Japan marknadsförts som trilogi. Vad motiveringen till det är vet jag inte; för mig utgör de tre delarna trots sitt stora omfång nog en enda roman.

På det sätt han brukar låter Murakami två berättelser löpa parallellt. Vartannat kapitel handlar om Tengo, som är en välbekant typ från tidigare. En sympatisk och pedantisk ung man som jobbar som lärare och skriver, har sex en gång i veckan med sin "gifta flickvän", med en saklig inställning som snarast är den hos någon som tar sina vitaminpiller. Vartannat handlar om Aomame, en kvinna som jobbar på ett idrottsinstitut, men vars hemliga jobb det är att ta livet av män som har misshandlat kvinnor, med en liten nål hon själv har uppfunnit, som hon sticker in på en viss punkt i nacken på dem utan att de ens hinner märka att de dör.

Titeln syftar på att det när historien börjar är 1984, men i och med att Aomame går nedför en nödtrappa vid en motorväg övergår året i ett alternativt år. År *IQ84* finns det två månar på himlen och händelserna tycks inte följa de vanliga naturlagarna. Det finns gåtfulla, farliga varelser vid namn *little people*, som har en både andlig, konkret och i någon överjordisk mening politisk makt. Årtalet bildar på japanska en ordlek, vilket förklaras i en not: "9" skrivs med samma tecken som "Q", det vill säga som i "question mark". Aomame kallar den nya världen för "frågeteckenvärlden". Liksom i *Alice i underlandet* kan man komma ut ur den här andra verkligheten, men för det krävs det i det här fallet egen aktivitet, inte bara att man vaknar.

Beskrivningen av Aomames ansikte är fyndig, och skojar säkert med det traditionella japanska kvinnoidealet. När hon upplever starka känslor förvrids hennes ansikte till miner som kan skrämman vem som helst, och det tar alltid en stund innan det igen faller i sitt vanliga läge. Hon är en yrkesmördare som man

har ovanligt lätt att tycka om.

Tengo får en dag i uppdrag av sin förläggare, som är den typen som aldrig godtar ett nej, att skriva om en roman av en 17-årig flicka vid namn Fukaeri. Berättelsen hon har skrivit heter "Luftpuppan", den är fascinerande men språket den är skriven på är magert och utan nyanser. Tengos insats i processen måste förbli hemlig för att undvika skandal (och, som man redan från början anar, något värre). Vad han inte anar är hur mycket han stegvis själv formar om världen enligt den text han gör färdig.

Ett av romanens huvudteman är sökandet efter kärlek. Alla recensioner jag har läst tar fasta på den molande ensamheten hos huvudpersonerna. Men speciellt när det gäller Tengo ser jag i början av romanen också en helt annan dimension i ensamheten. Den är välordnad, trygg, magisk och autonom, som en skapande arbetsmiljö helst ska vara vare sig man fysiskt delar den med någon eller inte. Beskrivningen av hur han arbetar med Fukaeris text är ett av mina favoritavsnitt i boken. Tengo själv beskriver processen som att ge en fjärlig skelett, idéerna till omskrivning "dök upp i hans huvud och försvann igen som ett myller av begynnande livsformer i ett förhistoriskt hav".

Tidvis tänker jag att hela romanen är en metafor för det litterära skrivandet. På ett ställe jämförs en fjärrilssvärm med "punkter som sattes för en medvetandeström utan vare sig början eller slut". På sista raden i del tre är (den vanliga) månen som ett "askfärgat urklipp uppe på himlen".

Samtidigt som Tengo skriver tar Aomame itu med sitt största uppdrag hittills, som på grund av de omvälvningar det med säkerhet kommer att leda till också måste bli hennes sista innan hon gömmer sig. Det vill säga hon ska mörda ledaren för den mäktiga sekten Sakigake, som bland annat sexuellt utnyttjar barn.

Aomame och Tengo har en gång när de var barn hållit varandra i handen i klassrummet. De var båda udda barn, eller snarare barn som av sina föräldrar tvingades att vara udda. Båda blev runtsläpade på stan varje söndag. Aomame för att hon hörde till en religiös sekt, och Tengo för att hans pappa var insamlare av TV-licensavgifter, och det var lättare att driva in dem om man hade ett barn med sig. Trots att de inte har setts sedan den här tiden har de två alltid kommit ihåg och älskat varandra. Fram till mitten av del tre rör de

sig nära varandra, utan att veta var den andra är men samtidigt övertygade om att de kommer att mötas.

Fram till mitten av del två är berättelsen enormt spännande. När Aomame kommer till hotellrummet för att mörda sektledaren punkterar författaren spänningen på sitt typiska vis. Genom att antyda att det nu kommer att gå på det enda sätt som är möjligt. Läsaren förflyttas från en värld där det finns slump, val och dilemman till en symbolisk och förutbestämd.

För mig blir berättelsen om Aomame, Tengo och Fukaeri (som aldrig blir speciellt mycket tydligare som person än hon är i början) mindre intressant efter det här. Men jag läser ändå gärna vidare, bland annat på grund av de många finurliga detaljerna. Och framförallt, för att del tre får en huvudperson till, Ushikawa, som förekom redan i del ett som en röst i telefon som ville tvinga på Tengo ett litterärt stipendium, och hotade med följderna om han inte tog emot det. Här senare blir hans roll den av någon som i alla avseenden arbetar som en detektiv, men vars ändamål är kriminellt. Den här obehagliga personen med sin surrealistiska huvudform har blivit så här obehaglig för att ingen någonsin har tyckt om honom. Det här elliptiska resonemanget är kanske det mest skrämmande elementet i hela boken. Vid sidan av temat de sexuellt utnyttjade barnen, som författaren emellertid neutraliserar på ett lite menlöst sätt genom att visa att det troligen är deras skuggor och inte de själva som blir utnyttjade.

Att jag emellanåt inte tycker att jag får ut speciellt mycket beror på förutsägbarheten. Hur underliga världar Murakami än skapar, har jag emellanåt känslan av någon som har konstruerat ett datorspel som visserligen är mycket invecklat, men där receptet varje gång är det samma. Det finns alltid kråkor, som till en tredjedel är vanliga kråkor, till en tredjedel människor och till en tredjedel symboler. Det finns ett begränsat antal mänskliga typer. Om en kvinna är elegant, kör en lyxig bil och ser sval ut, är hon en stor hjälpare. Om en ung man sitter i en bil och har långt hår, vet man att följande information är att bilen är full av surfbrädor. Liksom i andra böcker blir personer här ibland, utan förklaring, överflyttade till "andra sidan" (som alltså inte är ett parallellt år utan något okänt som inte heller kallas döden).

För att förstå symboliken ska man säkert kunna

japanska tecken, och där hitta visuella samband som en översättare till ett västerländskt språk aldrig kan återge. Och man ska säkert känna till de zenbuddhistiska gåtorna m.m. Om jag har för lite tålamod med en roman som långt är symbolisk beror det alltså säkert till en del på att jag inte kan tillräckligt mycket om de här områdena.

Däremot har jag en gång i tiden läst Jung, utan att bli imponerad. Men även om jag blivit fascinerad av honom, skulle jag tycka att det brister i en roman vars handling emellanåt går ut på att illustrera hans teorier.

Mera tycker jag om de avsnitt där jag känner att författaren glömmer den teoretiska bas han delvis verkar ha byggt för romanen, och låter de absurda och de vardagliga händelserna varvas till vad som mera liknar en klassisk *cartoon*-film. Ställvis är jag övertygad om att författaren inte alls är allvarlig, och det stör mig inte. Men om det är meningen att *little people* ska vara skrämmande, så undrar jag faktiskt om någon tycker det, i det skede när de väl dyker upp.

Det finns många underbara uttryck, som när en viss typ av dagar upprepar sig som en ”entonig risplanteringssång”. Emellanåt kan bilderna å andra sidan kännas slitna eller riktigt misslyckade, speciellt när det handlar om sex.

Författarens omständlighet känns emellanåt trötande och emellanåt rolig. Jag tycker om de ständigt återkommande beskrivningarna av hur man lagar en ”lätt” måltid i många faser och med ett stort antal ingredienser. Och det att ett händelseförlopp kan gå i en viss riktning bara på grund av att någon behöver en toalett är något synnerligen realistiskt som inte många författare i världen tänker på.

Murakami har en egenhet i berättartekniken, som går ut på att när en person berättar för en annan något som läsaren redan vet, gör han inte som de flesta romanförfattare i alla tider har gjort, hoppar över berättelsen. Murakami återger den, med lite andra ord, vilket kan ge en ny vinkel på händelseförloppet. Och, inte minst, han hjälper läsaren att komma ihåg vad som har hänt, vilket i en roman som *IQ84* kan vara

bra. Med upprepningarna hamrar författaren också in romanens underliga världsbild tills allting för läsaren börjar kännas som fakta.

Det vore intressant att veta vilka nyanser det ständigt återkommande ordet ”besvärligt” har i originalet. Det kan syfta på allt från en genant social situation, till ett scenario där någon kidnappar och torterar en.

* * *

Efter mörkrets inbrott kunde kanske ha fungerat bättre som novell. Idén i sig är inte dålig, temat går ut på hur människor kan närma sig varandra trots olikheter. Berättargreppet är filmiskt, på ett sätt som gör berättelsen långtråkig, genom att författaren sida upp och sida ner beskriver ansiktet på en sovande ung kvinna och berättar hur kameralinsen förflyttar sig. Denna Eri är syster till Mari, som när berättelsen börjar träffar en ung man vid namn Takahashi på ett snabbmatställe mitt i natten. De två vakna personerna lär snabbt känna varandra och dras in i varandras liv. Som det brukar vara hos Murakami är sovandet ett mångtydigt tillstånd, som aldrig helt får sin förklaring. Slutet blir vagt och lite förnumstigt terapeutiskt. Jag antar att det irriterande jargongspråket låter på motsvarande sätt i originalet.

Efter att ha läst närmare 2000 sidor av Murakami orkar jag fortfarande inse hans genialitet, men har också en trist känsla av att förlagen gärna släpper igenom dåliga avsnitt av böcker, och dåliga böcker, av författare som betraktas som genier.

ROBIN VALTIALA

Haruki Murakami 2011: *IQ84* (roman i tre band)

Övers. från japanskan av Vibeke Emond,
Norstedts, 1358 sidor

Haruki Murakami 2012: *Efter mörkrets inbrott*

Övers. från japanskan av Vibeke Emond,
Norstedts, 237 sidor

Trädgårdsgestaltningen

Sång I

Här skall vår trädgård röjas och plöjas,
planteras än mer, expanderas. Men först
skall här städas. Två buskar med vinbär
dolda med gräs och täckta med grenar av rosen
tar jag i dagsljuset fram, men främsta uppgiften
är kvar: att gräva kring två av de stora bärbuskar
gångar runt så det ogräs röjs bort som förfular
och kanske förkväver det ädla.

Tovor av gräs över rufsiga rötters
tätt vävda matta nere i myllan;
detta är kvickrot – vitrot kallad lokalt –
i trassliga bollar, skjutande rottrådar vida
omkring,
ständigt bildande nystan av hopplösa härvor.

Bredbent jag tar mot marken spjärn, och vad mera:
bukens pansar hårdnar och ryggen blir rak,
armarna knakar, rötter och gräs ger med sig,
med fräsande ritsch – ratsch vråks tovan omkull;
jag låter den dansa på grepen vars taggar
fritt låter myllan sila till marken igen,
men bona av sammantvinnade rötter
slungar jag upp på en ständigt växande hög
av upprivet ogräs.

Men ibland är motståndet starkt och röran
förfärlig.
Neråt från ovan hugger jag då med min spade,
skär genom knuten som i Gordion fordom
Alexander med svärdet.

Ett otyg bland ogräs: rosett av små blad
med en rot av vanvettig längd, och obändig,
seg och kritvit, svår att med kraft extrahera.

Med en liten spade med smalnande blad som
annars
nyttjas mot maskros följer jag roten i jorden
tills jag når dess yttersta tråd; längs med
armbågen
har jag då trängt genom myllan.

Sång II

Skottkärran fram: nu skall terrängen
befrias från skräp. Lastad är kärran ren.
Med ett vrål tar jag så på min bergsplatå sats
för att tvinga kärrhjulet upp på den skogsväg
som högre belägen leder rotgenomskuren till
gropen
som är min destination. Men hinder möter på
vägen.

Fram och tillbaka blint som en bärsärk jag störtar
på stigen till dumpen, slår stubbar omkull,
river upp unga rönnar som hindrar kärrans
passage och når äntligen den brant där jag lyfter
skottkärrans handtag mot himmelen upp;
successivt
stjälper jag skräpet så i en grav som snabbt fylls
igen
med rötter och hö och kokor av jord över granris
som täckande skrotade spisar och dolda madrasser
sakta förruttnar.

Men märkliga ting sker nu i naturen.
Häpen huvudet böjer jag bakåt och spanar mot
himlen
där flygande högt två plogar av tranor

utstöter vilda skärande skrin
där de klyver luften med väldiga slag
av mäktiga vingar.

Till arbetet går jag tillbaka. Färdigt
blir det väl aldrig – men bättre.
Färsk och svart ligger myllan, där dagmaskar
krälar.
Vad mer skall jag göra idag? Se där: sprött bland
det sega, ett
ormskinn, som knappt mäktar rassla för vinden!
Och främmande helt för naturen en kasse av plast,
märkt av tiden men oförgänglig fast det den gömt
för länge sen brutit ner.
Reptilens avlagda klädnad ställer jag till
beskådande ut.
Men lägst på bottnen av sista lasset
lägger jag rysande skamliga kassen.

Sång III

Gestalt och form tar vår trädgård. Manshögt gräs
skall falla för skäran, men nässlor och hallon
stjälk för stjälk skall dras upp för hand tills vidden
sig öppnar
ända till muren mot Petterssons hus. Brutet blir
landet.
Bara en bredryggad bumling, ett jättekast visst,
tittar till Ebbas sida över – syns inte där under
skrovliga
hjässans mossas buskiga ögonbryn?

Här skall ingen potatis gro ehuru nog vitrot den
hölle på avstånd.
Nya buskar blir det väl snarare; mattor av envis

krypande grönska
och bårder av örter härskar i övrigt.

Men om så ingenting mer blev gjort bliver detta
dock vackert:
omvirad av kaprifol, med timjan vid foten,
med krypflox och se: över klätterhydrangean
reser sig mäktig vid stugan en silverek; gärdat är
tunet,
i öster en häck av tätta syrener. Med Semiramis
jämförbar ej,
men med rosor skön, med stickelbär, vinbär,
doronicum,
med spireor innanför murens hägn och uppe på
muren
clematis och klängros, saxifraga och brudros,
och skogens närhet och himlens, med tystnad,
så tyst så den hörs,
är detta likväl vårt Elysion.

BERTEL STENIUS, 1993

Bertel Stenius (1933–2012) var humanist:
filosof, språkvetare och journalist. Han
hade tillbringat sina somrar till havs innan
kärleken förde honom – rätt motvilligt –
till ett litet torp i Tenala. Det låg invid
en åker omringad av Storskogen, med ett
tun kantat av syren och ädelträd, intill en
gammal trädgård. Trädgården blev vår
gemensamma stora glädje.

– Mona Martin

**BEKANTA DIG MED NYA ARGUS PÅ BOK- OCH
BIBLIOTEKSMÄSSAN I GÖTEBORG DEN 27–30 SEPTEMBER!**

MÄSSANS TEMA ÄR I ÅR NORDEN. MED ANLEDNING AV DETTA GER VI INFÖR MÄSSAN UT ETT TEMANUMMER OM RELATIONEN MELLAN FINLAND OCH SVERIGE OCH ORDNAR I SAMBAND MED DETTA TVÅ TEMASEMINARIUM.

NYA ARGUS HITTAS I MONTER B02:41 TILLSAMMANS MED
TIDSKRIFTSCENTRALENS ÖVRIGA MEDLEMSTIDSKRIFTER OCH
NÄTVERKSTAN KULTUR I VÄST.

Fredag 28.9 kl. 17.00-17.30 Finlandsmonterns Arena

BILDNINGENS VILLKOR

*Hur har det senaste decenniets förändringar inom universitetsväsendet, förlagen och kultur-
arbetarnas villkor påverkat synen på kultur och bildning i de nordiska länderna? Vilka
gemensamma utvecklingsmönster kan skönjas och åt vilket håll bör vi gå?*

*Panel: **Fredrik Hertzberg**, litteraturvetare och -kritiker, Helsingfors*

***Ola Sigurdson**, professor i tros- och livsåskådningsvetenskap, Göteborg*

*Moderator: **Martina Reuter**, filosof och medlem i Nya Argus redaktion, Helsingfors*

Lördag 29.9 kl. 16.00–17.00 B02:41

TIDSKRIFTENS TIMME MED NYA ARGUS

*Den drygt sekelgamla finlandssvenska kulturtidskriften Nya Argus ordnar tre samtal med
anknytning till sitt färskaste temanummer om relationen mellan Finland och Sverige.*

*Litteraturkritikern **FD Fredrik Hertzberg** begrundar bildningens utmaningar; professorn i
ekonomihistoria **Susanna Fellman** jämför ekonomidebatterna i Sverige och Finland; journa-
listerna och författarna **Bengt Lindroth** och **Christian Sundgren** diskuterar grannarnas sam-
marbete inom utrikespolitiken. **Martina Reuter** verkar som moderator.*

Programmet förverkligas med stöd från Kulturfonden för Sverige och Finland och Svenska Kulturfonden.

